

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Філологічний факультет

Кафедра філософії та культурології

ВИМІРИ ЛЮБОВІ В КУЛЬТУРІ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «магістр»
Спеціальність 034 «Культурологія»

Студентки II курсу магістратури,
групи 24 МК спеціальності
034 Культурологія

Кручиніної Наталії Ростиславівни

Керівник: д. філос. н., проф. Столяр М.Б.

Рецензент: д. філос. н., проф. Чорний О.О.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛЮБОВІ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ.....	6
1.1. Проблема тлумачення любові в давньогрецькій культурі.....	6
1.2. Давньогрецька класифікація типів любові.....	10
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2. КОХАННЯ, ШЛЮБ ТА ПОЛОЖЕННЯ ЖІНКИ В ДАВНОГРЕЦЬКИХ СОЦІУМАХ.....	20
2.1. Ставлення до любові та сексуальних зв'язків в давньогрецькій культурі.....	20
2.2. Шлюб в Стародавній Греції.....	26
2.3. Сфери самореалізації давньогрецької жінки.....	40
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ЛЮБОВ В МІФОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЇ.....	46
3.1. Ерос як космічний принцип та Ерос як божество	46
3.2. Афродіта земна і небесна.....	54
Висновки до розділу 3.....	61
РОЗДІЛ 4. ЛЮБОВ У ДАВНОГРЕЦЬКИХ ФІЛОСОФІЇ ТА МИСТЕЦТВІ.....	62
4.1. Філософське осмислення любові як онтологічного та гносеологічного принципу.....	62
4.1.1. Емпедокл.....	62
4.1.2. Платон.....	64
4.1.3. Філософія любові після Платона.....	75
4.2. Тема любові та кохання в античному мистецтві.....	81
Висновки до розділу 4.....	89
Висновки.....	91
Список джерел та літератури.....	93
Методичний додаток.....	100
Анотації.....	105

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Любов є вічною темою філософсько-етичного та культурологічного дискурсів. Особливо актуально вона звучить сьогодні, в часи кризи традиційної моралі, яка вимагає пошуків цінностей, на основі яких можна будувати цивілізацію XXI століття. Цю актуальність ми розглядаємо, по-перше, з точки зору можливості підвести певні підсумки експлікації різноманітних форм любові в історії філософії та історії культури. А по-друге – в контексті сучасного усвідомлення специфічних соціально-культурних контекстів формування та вияву людських почуттів.

Любов скріплювала всі сфери особистого та суспільного життя стародавніх греків, пронизувала міфологію, філософію, мистецтво, маючи велику кількість вимірів у кожній із сфер. Вже на рівні термінології ми маємо цілий спектр відтінків почуттів, кожне з яких відрізняється своєю семантикою. Це, перш за все, такі відомі поняття як філія (φιλία), сторге (στοργή), агапе (ἀγάπη) та ерос (ἔρως). Є й інші поняття, менш відомі в сучасній культурі, але також важливі як для розуміння культури давньої Греції, так і для більш повного усвідомлення сутності людських стосунків взагалі.

Мета дослідження полягає у виявленні основних уявлень відносно кохання, які сформувалися в давньогрецькій культурі, а також тих практичних виявів, які ці уявлення знаходили.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнення термінології, властивої давньогрецькій культурі;
- розгляд соціальних практик, які стосувалися кохання, сексуальних та шлюбних стосунків в давньогрецькій культурі;
- систематизація міфологічних та релігійних уявлень про любов;
- огляд філософських інтерпретацій теми любові;
- художні інтерпретації теми любові в її різних аспектах.

Об'єкт дослідження – культура Давньої Греції в її соціально-побутовому, релігійно-міфологічному, філософському та художньому вимірах.

Предмет дослідження – уявлення про любов в її різних аспектах, як вона виявлялась в культурі Стародавньої Греції.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Під час написання дослідження було застосовано *міждисциплінарний підхід*, який інтегрує провідні методи сучасного мистецтвознавства, культурології та філософії. При обробці фактичного матеріалу з різних літературних та візуальних джерел були застосовані методи *аналізу, систематизації та узагальнення*. Заради з'ясування специфіки давньогрецької культури в порівнянні з іншими цивілізаційними формами, був застосований *компаративний* метод.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній зроблено системний аналіз сутності любові в Стародавній Греції в соціально-побутовому, релігійно-міфологічному, філософському та мистецькому аспектах в дусі культурологічної герменевтики.

Основними положеннями роботи, що виносяться на захист, є:

В культурі Давньої Греції види любові розділялися за інтенсивністю переживання, а також за характером почуттів (спрямуванням виключно на задоволення закоханого, чи на турботу про коханого).

Любов (філія або ерос) розумілася як сила, яка зв'язує між собою всі речі світу – як в космологічному сенсі, так і в сенсі забезпечення існування природного буття та суспільних зв'язків. При цьому кохання та сімейні стосунки розглядалися як окремі, не завжди пов'язані між собою явища.

Представники старогрецької традиції осмислювали багатоаспектність любові. Це відбилося в двоїстості її божественних покровителів. Ерос постає і як одне з найстаріших і наймогутніших божеств, і як юний син Афродіти. Образ Афродіти розділяється на Афродіту Уранію (Небесну) та Афродіту Пандемос (Земну, Всезагальну, Вульгарну). Кохання розумілося як таке, що може або підіймати людину до небес, або ж залишати на суто земному рівні.

Для натурфілософії, зокрема, для Емпедокла, Любов (філія) постає космічним принципом, який зв'язує між собою всі речі. В гносеологічному та етичному сенсі (у Платона та неоплатоніків) любов (ерос) виступає засобом пізнання та самовдосконалення. У епікурейців та стоїків любов постає як суто земна справа, не завжди сумісна з внутрішньою незалежністю людини.

В давньогрецькій літературі можна виділити зображення «правильного» (суспільно корисного сімейного) та «неправильного» (деструктивного для психіки людини та суспільних стосунків) кохання. Та сама ідея, виражена принципово іншими засобами, могла подаватися також в комедії та сатирі.

В образотворчому мистецтві наявне протиставлення «тваринної» гіперсексуальності, яка зображувалася як небезпечна та/або комічна, та людського кохання – осмисленого та контрольованого почуття.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Основні положення й висновки, сформульовані в роботі, можуть бути використані у подальшому дослідженні як особливостей культури Давньої Греції, так і специфіки розуміння почуття любові та її осмислення в культурі. Фактичний матеріал та теоретичні положення можуть бути використані при розробці навчальних курсів з історії культури в освітніх закладах тощо.

Апробація результатів дослідження проводилася у вигляді обговорення на кафедрі, доповіді на сесії Міжнародного науково-освітнього проєкту «SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚŁU» (Школа відкритого розуму), на тему «Сутність кохання як предмет пізнання у діалозі Платона «Бенкет» (10.05.23). Також з теми магістерської надруковано тези: Кручиніна Н.Р. Виміри любові у культурі Стародавньої Греції // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців і студентів (28 березня 2023 р.) «Сучасна освіта: досвід і новаторство». Чернігів: НУЧК імені Т.Г.Шевченка, 2023. С. 10 – 11. Результати дослідження були впроваджені у практичну діяльність, зокрема, під час педагогічної практики.

Структура роботи обумовлена специфікою предмета, поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається з вступу, чотирьох

розділів, висновків, списку джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 106 сторінок, основного тексту – 92 сторінки. Список використаних літературних джерел містить 58 позицій.

РОЗДІЛ 1. ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛЮБОВІ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

1.1. Проблема тлумачення любові в давньогрецькій культурі.

Почуття любові в усіх його аспектах було і є одним з найважливіших чинників індивідуального та соціального буття людини. Не дивно, що воно знаходило осмислення та інтерпретацію – повсякденну, теоретичну та художню – практично в усіх культурах світу та в усі періоди історії. Не є виключенням і культура Давньої Греції.

Інколи висловлювалася думка про те, що в епоху античності не існувало кохання в сучасному розумінні цього слова. Появу особливих душевно-духовних стосунків пов'язували з християнством, яке перенесло увагу з зовнішньої привабливості на душевну та духовну красу та спорідненість. Зокрема, виникнення культури кохання в сучасному розумінні цього слова, пов'язують з середньовічною епохою, перш за все, з культом прекрасної дами, «крізь» постать якої закохані рицарі вбачали образ Богоматері. Такі «високі» асоціації переносилися на жінок в цілому, в той час як уявлення про людську душу, принципово не відмінну у чоловіка та жінки, привело до формування ідеї кохання як близькості душ, але не лише фізичного потягу.

Стосовно періоду античності дослідниками підкреслювалася зовсім інша психологічна настанова: прагнення закоханого до володіння, панування над об'єктом потягу, до задоволення і самоствердження. В сучасних дослідженнях нерідко підкреслюється агресивна маскуліність давньогрецької культури в цілому та приниженість соціального та культурного статусу жінки.

В усіх цих положеннях наявне раціональне зерно. Однак, в давньогрецькій традиції любов займала значне місце. Існували численні божества, пов'язані з різними аспектами та функціями емоційно-інтимних та соціальних зв'язків між людьми (Афродіта, Пейто, Іліфія, Ерот, Гімерос, Антерос, Пофос, Гіменей та ін.).

В межах давньогрецької філософії створювалися теорії одухотвореної любові як засобу, який підіймає людську душу до пізнання абсолюту – найвідоміша з них це теорія Платона, яка суттєво вплинула на подальші тлумачення теми любові, і продовжує впливати на них аж до нашого часу.

Зазначимо, що саме поняття «платонічного кохання» стало нерідко тлумачитися дещо викривлено, як синонім кохання або «дистанційного», або ж принципово позбавленого плотської складової. Це спрощує платонівську діалектику почуттів. Однак, навіть в такому розумінні «платонічне кохання» все одно зберегло свою асоціацію саме з духовно-душевною сферою людського буття, протиставляючись чисто фізичному задоволенню.

Про наявність в давньогрецькій цивілізації почуття кохання в найбільш високому розумінні цього слова (хоча, можливо, не завжди у відрефлектованому вигляді) свідчать також численні історико-біографічні факти.

Різні виміри любові в межах давньогрецької культури є втіленими у міфологічних та художніх образах доби. Деякі з цих образів стали сприйматися як архетипні уособлення певних аспектів кохання. До них відносяться такі відомі та часто інтерпретовані в художній культурі теми як постійні подружні зради Зевса та, відповідно, ревності його дружини Гери; кохання Афродіти та Ареса, яке може розумітися в «зниженому» варіанті подружньої зради, а може – у філософському, як взаємодія принципів Любові та Війни (що нагадує філософське вчення Емпедокла, про яке буде йтися далі).

З гомерівського епосу добре відомо протиставлення безвідповідальної пристрасті Париса та Єлени, вірності Пенелопи, розбитого війною сімейного щастя Гектора та Андромахи. З цим же троянським циклом пов'язаний і ще

один трагічний варіант подружніх стосунків – вбивство Клітемнестрою свого чоловіка, яке може розглядатися в якості помсти за загибель їхньої доньки Іфігенії, жертвопринесення якої веде нас до глибокої міфологічної архаїки.

В позитивному сенсі подружня любов уособлюється постатями Филемона та Бавкіді, простих, не-героїчних, але відмічених богами людей, які у нагороду за гостинність прожили дуже довго і померли в один день.

З історичних прикладів можна згадати іронічну поблажливість Сократа по відношенню до Ксантіпи, поєднання пристрасті та інтелектуальної близькості Перікла та Аспазії. Любов Аристотеля до своєї дружини (яка, між іншим, теж мала непогану філософську освіту) дещо суперечила його власним теоретичним поглядам на жінку – але тим чіткіше вимальовувалася в якості суто людського почуття. Кожна з цих історій кохання є неповторною, і всі вони разом демонструють багатовимірність феномену любові як такої, і любові в Давній Греції зокрема.

Таким чином, ми виходимо з того, що давньогрецька теорія та практика кохання була не менш багатою, ніж теперішня. Деякі моменти в ній значно відрізняються від норм, прийнятих в сучасній європейській цивілізації. В той самий час наявна не менша кількість моментів, які збігаються, що й дозволяє стверджувати наявність спільних фундаментальних підходів до питання в Давній Греції та в сучасній Західній традиції.

Як відомо, саме давні греки започаткували вільне філософське розмірковування, яке вже не було стиснуте авторитетом традиції – чи то священних текстів, чи непорушного укладу життя, чи авторитету конкретного законодавця або релігійного вчителя. В такому соціокультурному контексті став можливим пошук людиною власного пояснення найголовніших феноменів цього світу, що й дозволило сформуватися славетній грецькій філософії. В числі найголовніших питань, які цікавили перших філософів, були міркування і про любов, яка нерідко розглядалася в якості світового принципу.

Однак, для того, щоб зрозуміти сутність любові в античній культурі, зокрема в Давній Греції, слід звернутися не лише до філософських праць. По-перше, нас цікавить також «дофілософське» мислення, яке знайшло вираження в міфології та релігії. При цьому слід звернути увагу як на «спеціалізованих» богів кохання, так і на конкретні історії, пов'язані з почуттям любові, яке виникало між богами, смертними, а також богами і смертними.

По-друге, слід звернути увагу на те, яким було реальне повсякденно-побутове ставлення до любові, в тому числі, як воно пов'язувалося з сімейними стосунками та з соціальним статусом жінки.

По-третє, нас буде цікавити, те, як весь цей комплекс уявлень відбився в художній творчості, в мистецтві, перш за все – в літературі, оскільки саме вона, як вербальне мистецтво, надає нам більше можливостей для аналізу такої комплексної теми.

1.2. Давньогрецька класифікація типів любові

Філософія любові в Давній Греції була більш термінологічно розгорнутою, а відтак, краще відрефлектованою, ніж в багатьох пізніших традиціях. Про це свідчить, зокрема, наявність декількох понять, цілком відмінних за змістом, психологічним наповненням та контекстом, які всі перекладаються словом «любов», хоча для правильного їх розуміння вимагаються окремі уточнення. Ця термінологія стала доволі популярною не лише серед спеціалістів, але й серед тих, хто цікавиться давньогрецькою культурою, а ще більше – тих, хто займається психологією людських стосунків. Отже, вона має не лише історичне, але й цілком практичне пізнавальне значення.

Ерос. Цей найфундаментальніший вид кохання названий на честь бога любовної жаги. Він втілював ідею сексуальної пристрасті та бажання. Ерос – почуття первинне, потужне та інтенсивне.

Спочатку слово «ерос» мало сенс «бажання» в широкому значенні. У Гомера в «Іліаді» це слово використовується як для позначення бажання, спрямованого на жінку [12, XIV, 315], так і для позначення прагнення їжі чи пиття [Там само, I, 469]. Від цього іменника були створені прикметники: *erannos*, *erateinos*, *eratos*, *eroeis*, які означали «привабливий», «красивий», і використовувалися по відношенню до людей, предметів та дій. Широко вживалося також дієслово «eran», що означало «бажати», «бути закоханим». Звідси походило і дієслово «erasthenai» - «закохатися», «мати бажання». Всі ці слова стосувалися сексуальної сфери. Крім того, як відомо, слово «Ерос» було ім'ям божества, яке персоніфікувало цю могутню психологічну та космологічну силу.

Зазначимо, що тут і далі ми будемо використовувати форму цього імені «Ерос», а не «Ерот», по-перше, як більш близьку до оригіналу, по-друге, як менше навантажену пізнішими конотаціями, і по-третє, як таку, що зберігає безпосередній зв'язок з терміном, який позначає пристрасне кохання, тому що

в ряді випадків наявна принципова злитість божества – космічного принципу – людського почуття.

Ерос – це енергія, яка прагне реалізуватися через тілесний зв'язок. Це також захоплена, палка закоханість, заснована на відданості та прихильності до конкретної людини. При такій любові закоханий часом починає мало не поклонятися коханому/коханій, ідеалізує, бажає повністю володіти ним/нею. Це любов-залежність. Однак, практично завжди настає етап, коли у закоханого «відкриваються очі» і відбувається розчарування. Пристрасна любов проходить і починається пошук нового партнера.

Нестримний ерос вважається руйнівним для обох партнерів. Це – сильна пристрасть, що «спалює» людину зсередини, повністю володіє нею і змушує діяти подекуди абсолютно ірраціонально та спонтанно, не задумуючись про можливі наслідки. Ерос – це форма відключення раціональності та підпадання під владу сильних почуттів – піднесення та відчаю, ненависті або бажання самопожертви.

Ерос спричиняв втрату контролю, і це лякало греків. Тому вони розглядали його як небезпечну, полум'яну та ірраціональну форму любові, яка може заволодіти людиною та повністю підкорити собі особистість. Таке ставлення поділяли багато пізніших духовних мислителів. З іншого боку, на думку деяких сучасних психологів, сучасна людина не відчуває такого страху, скоріше навпаки – сподівається «шалено» закохатися [48].

У еросу є шанси не «перегоріти» так швидко, якщо він буде підкріплений якимось з менш поверхневих типів любові, про які буде йтися дещо нижче.

Людус. Це любов-спорт, кохання-гра і змагання. Згадаємо, що для давніх греків поняття агону, змагання, було одним з ключових та розумілося як один з найголовніших двигунів соціального і навіть природного буття. Даний тип любові заснований на статевому почутті та спрямований виключно на отримання задоволення. Це «споживацька» любов, при якій людина налаштована більше отримувати, ніж давати своєму партнеру. Тому такі

почуття носять поверхневий характер, і не можуть задовольнити партнерів повністю. В подібних стосунках завжди «чогось не вистачає», що приводить до пошуку інших партнерів, інших відносин. Зазвичай людус недовговічний, він триває до появи перших проявів нудьги, і повністю зникає, коли партнер перестає бути цікавим об'єктом. Однак, в деяких випадках зв'язок з постійним партнером може зберігатися, приводячи до «хронічної невірності» без остаточного розриву [52].

На думку давніх греків, це грайливе почуття було властиве прихильності між дітьми або молодими коханцями. Або ж це те тяжіння один до одного, яке люди відчують на ранніх стадіях стосунків, і яке можуть або перерости у щось більш серйозне, або відносно легко розпастися.

В сучасній культурі теж є місце подібним стосункам. Як пише Р. Крзнарік, «...ми також віддаємося людусу, коли сидимо в барі, жартуючи та сміючись із друзями, або коли йдемо танцювати. Танці з незнайомцями можуть бути найвищою радістю – ігровою майже-заміною самого сексу. Соціальні норми можуть не заохочувати таку легковажність дорослих людей, але трохи більше людусу може бути саме тим, що нам потрібно, щоб оживити любовне життя» [48]. Сучасні психологи відносять до людусу також такі заняття як флірт в інтернеті або соціальних мережах, та зауважують, що саме людус дає людині можливість відчути себе молодою та пережити ейфорійне піднесення.

Сторге. Це – любов-ніжність, любов-дружба. При даному виді любові партнери є водночас друзями. Їхня любов ґрунтується на теплих партнерських відносинах. Даний вид любові часто виникає після багаторічної дружби або після багатьох років спільного шлюбу. Сторге має сильний суспільний, і навіть громадянський акцент. Це може бути любов до батьківщини, до родини, до предків, до історії власного народу. Природно виникаючи між батьками та дітьми, сторге часто пов'язується зі кровною спорідненістю. Сторге є виявом позитивних суспільних почуттів людини, її громадянської позиції.

Це дуже потужна сила, яка також може поєднувати друзів, колег, а також, як зазначають сучасні дослідники – господарів та домашніх тварин. Потенційно негативним моментом сторге є можлива незбалансованість стосунків, де потік любові є асиметричним або навіть одностороннім.

Філія. Це – «платонічна любов» у власному сенсі слова, оскільки саме цей вид любові підносився Платоном у його філософських працях. Дана любов заснована на духовному тяжінні.

Термін «*philia*» позначає любов, але далеко не завжди в сексуальному контексті. Прикметник «*philos*» означав «бути близьким», «дорогим»; іменник «*philos*» позначав друга або родича [52]. Слова, похідні від цього кореню, часто використовувалися для позначення любові між батьками та дітьми. Щоправда, греки не завжди чітко розмежовували філію та ерос. Однак, слово «ерос» використовувалося для позначення того, по відношенню до кого відчували потяг, в той час як «філія» мала відтінок «спорідненості».

При такій любові відбувається повне прийняття коханого, мають місце повага до нього та розуміння. Філія – це любов між рівними, які поділяють доброзичливе ставлення один до одного. Це любов до батьків, дітей, до найкращих друзів, до музи. Платон вважав, що це єдиний вид любові, який є істинною любов'ю. Це безумовна, безкорислива любов, кохання заради кохання. Філія передбачає духовну близькість, гармонію, душевне взаємодоповнення людей, які спілкуються.

Особливості цього глибокого почуття дружби включають вірність, спільність переживань – як позитивних, так і негативних. Фізичний потяг чи еротика тут якщо і не відсутні, то не обов'язкові. Філія має силу перетворити ерос із похоті на духовне розуміння.

Слід також звернути увагу на те, що саме слово «філія» увійшло як складова в терміни, пов'язані з позначенням прихильності вже не до людини, а до певного явища, чи виду діяльності – від філософії як любові до мудрості в цілому, до таких більш вузьких «любовей» як філателії тощо.

Греки цінували філію вище, ніж інші види кохання, зокрема, значно більше, ніж сексуальність еросу. Філія стосувалася глибокої товариської дружби, яка склалася між братами по зброї, які воювали пліч-о-пліч на полі бою. Тут йшлося про відданість друзям, вміння жертвувати чимось заради них, а також ділитися з ними своїми емоціями. Як зазначає Р. Крзнарік, «Ми всі можемо запитати себе, скільки ж цієї товариської філії є в нашому житті. Це важливе питання в епоху, коли ми намагаємося назбирати якомога більше «друзів» у Фейсбуці, чи підписників у Твітері – досягнення, які навряд чи справили б враження на греків» [48].

Крім вищезгаданих видів, стародавні греки виділяли також такі види любові, які розглядалися як поєднання «основних» форм.

Манія, яку стародавні греки вважали «безумством, насланим богами». Неврівноважений ерос та відсутність здорової філаутії (про яку йтиметься далі) можуть розпалити манію. Манія нерідко є симптомом низької самооцінки, при цьому від партнера вимагається підтримка почуття власної цінності закоханого.

Даний вид любові є комбінацією еросу і людусу. Кохання-манію вважали (і вважають тепер) покаранням. Це любов-одержимість, яка змушує страждати закоханого. Водночас, вона несе страждання і об'єкту пристрасі. Люблячий прагне весь час бути поруч з коханим, намагається контролювати його, відчуває шалену пристрась і ревності, переживає душевний біль, сум'яття, постійну напругу, невпевненість і тривогу. Він повністю залежний від об'єкта обожнювання. Через деякий час, коханий, втомлений такою інтенсивністю почуттів, починає уникати закоханого, робить спроби розірвати стосунки, захистити себе від одержимого любов'ю. Переслідування, психологічна залежність, надзвичайна ревності та можливе насильство є типовими симптомами манії. Такий вид любові не може існувати довго; винятком є хіба що садомазохистські стосунки.

Агапе. Даний вид любові є поєднанням еросу і сторге. Це жертвна, безкорислива любов, яка здатна на самопожертву.

Термін «агапе» та похідне від нього «агапан» означали «бути задоволеним». Згодом середньовічні автори використовували цей термін на противагу «еросу» для позначення любові, позбавленої елементу сексуальності.

У такій любові відбувається повна самовіддача, повне прийняття і повага. Дане почуття поєднує в собі милосердя, ніжність, надійність, відданість, пристрасть. У такій любові партнери спільно розвиваються, стають краще, позбавляються від егоїзму, прагнучи у відносинах більше віддавати, ніж брати. Агапе дарується вільно, без будь-яких умов, очікувань чи суджень.

Зазначимо, що цей вид любові може бути між друзями. В такому випадку сексуальний потяг буде відсутній, все ж інше зберігається. Агапе може тривати все життя. Але зустрічається це почуття доволі нечасто.

Агапе задовольняється творенням добра для інших і не шукає нічого для себе. Вона лежить в основі альтруїстичної настанови, що існувала в усі часи. Це була любов, яку поширювали на всіх людей, чи то членів сім'ї, чи далеких незнайомих. Пізніше «агапе» було перекладено латинською мовою як «caritas» - слово, однокореневе з «серцем», від чого походить наше слово «милосердя» [52].

Саме це поняття було використано в християнському контексті для позначення братньої любові між віруючими. Але аналогічне почуття також зустрічається в інших релігійних традиціях, наприклад, спорідненою є ідея майтри (метти) – всесвітньої люблячої доброти в буддизмі Тхеравади.

Це найвища, найдуховніша форма любові – і вона є найбільш рідкісною в сучасному суспільстві. Як констатують психологи, з'являється все більше доказів того, що в багатьох країнах агапе зазнає небезпечного занепаду. Рівень емпатії в США різко знизився за останні сорок років, причому найрізкіше падіння відбулося за останнє десятиліття [49].

Прагма. Цей вид любові є комбінацією людусу і сторге. Це раціональна, розумова любов чи любов «по розрахунку». Така любов виникає не від серця, а від розуму, від усвідомлено прийнятого рішення полюбити конкретну

людину (згадаймо симптоматичну назву радянського фільму «Закоханий за власним бажанням»). Таке рішення ґрунтується на доказах розуму: наприклад, «він мене любить», «він надійний» тощо. Цей вид любові носить корисливий характер. Однак, така любов може зберігатися все життя, і робити партнерів цілком щасливими. Також прагма може з часом перерости в інший вид любові.

В Давній Греції прагма розумілася також як зріле кохання, глибоке взаєморозуміння, яке сформувалося між давно одруженими парами.

Прагма як кохання, а не лише розрахунок, полягає у здатності успішно взаємодіяти з партнером в різних сферах, йти на компроміси, виявляти терпіння та толерантність. Прагма передбачає докладання зусиль, щоб дарувати любов, а не лише отримувати її. Характерне для багатьох сучасних суспільств невміння це робити приводить до високого рівня розлучень, серед людей, які хочуть отримувати від шлюбу більше, ніж самі здатні дати.

Характерною рисою здорових довгострокових стосунків, властивих прагмі, є глибоке взаємне розуміння та здатність створити гармонію між двома людьми. Якщо ерос – це пошук кохання, то прагма – це дарування любові.

Філаутія або самолюбство – наступний різновид любові за класифікацією давніх греків, може виглядати дещо несподівано для сучасної людини. Виділялося два її типи. Один з них – нездоровий, пов'язаний з нарцисизмом, коли людина ставала одержимою сама собою та повністю концентрувалася на особистій красі, славі та багатстві. Більш позитивний її варіант передбачав збільшення здатності любити інших. Головна ідея тут полягала в тому, що людина, яка любить себе і відчуває себе комфортно, має «запас» любові, яку може дарувати іншим [52].

Паралеллю є буддійське за походженням поняття «самоспівчуття». У Аристотеля можна знайти твердження, що дружні почуття до інших людей є продовженням позитивного почуття людини до самої себе. В Біблії йдеться про те, що ближнього слід любити, як самого себе.

Отже, любов до себе (якщо вона не є надмірною самозакоханістю) є основою любові до інших людей. Філаутія передбачає, що людина пишається своєю роботою, піклується про себе. Водночас, слід остерігатися негативної форми філаутії, нарцисизму як самозацикленості, марнославства та сконцентрованості лише на власній вигоді.

Крім цих, більш відомих сучасній людині видів любові, давні греки виділяли також такі поняття як «потос» - «потяг», «харіс» - «вдячність, повага», «афродізія» - «кохання, наслане Афродітою».

Варто зазначити, що в стародавній медицині емоції, в тому числі любов, не грали великої ролі. Недуги майже завжди пояснювали редуکتивно як результат дисбалансу в чотирьох гуморах – чорній жовчі, жовтій жовчі, мокротинні та крові. Однак все ж таки, інколи причиною хвороби визнавали емоції. Так, відомий випадок, коли медик Гален дійшов висновку, що жінка, яка страждала від загадкової хвороби, насправді просто закохалася [Там само].

Цікаво порівняти давньогрецьку класифікацію з класифікаціями видів любові, запропонованими видатними філософами ХХ ст., які займалися темою любові, представляючи різні філософські системи. Однією з найбільш розроблених систем є та, що була запропонована Еріхом Фроммом.

На його думку, любов – це не щаслива випадковість, а високе мистецтво, недарма його відомий твір називається «Мистецтво любові» [39]. Воно вимагає від людини постійного самовдосконалення, творчості, внутрішньої свободи. Любов розглядається як вершина здатностей людини.

За Фроммом, любов – це не обов'язково ставлення до певної людини. Скоріше, це загальна настанова, властивість особистості, яка задає ставлення людини до світу взагалі. Тому найголовнішим є не об'єкт, а суб'єкт любові, здатність його до такого типу почуттів.

Фромм визначає дві протилежні форми любові: творчу та руйнівну. Творча любов підсилює відчуття повноти життя. Вона передбачає турботу про коханого, інтерес, душевний відгук, і може бути спрямована як на людину, так і на предмет або ідею. Руйнівна любов виражається в прагненні позбавити

коханого волі, бажання володіти ним, керувати його життям. Вона є руйнівною силою, яка знищує як коханого, так і закоханого.

Крім того, Е. Фромм підкреслював, що почуття любові може бути підлітково-юнацьким, незрілим, або ж дорослим і мудрим. В основі незрілої любові лежить принцип: «Я люблю, тому що мене люблять». Зріла любов керується принципом: «Мене люблять, тому що я люблю». Якщо людина душевно та духовно розвивається, то розвивається також її почуття любові, яке переходить в мистецтво любити.

Фромм виділив п'ять основних видів любові: братерська любов між рівними, батьківська любов до молодшого чи слабшого, любов до себе, любов до Бога, еротична любов між дорослими рівними людьми. Саме любов, на думку Е. Фромма, дозволяє людині врятуватися від відчуття самотності, яке приводить до постійної тривоги та відчуття безпорадності. При цьому справжня любов має риси парадоксу: двоє людей стають єдиним цілим з єдиним життям, але при цьому залишаються неповторними особистостями. Досягнення такого стану вимагає від людини (а вірніше – від двох людей) постійної роботи над собою, терпіння, самовідданості та самопожертви.

Як бачимо, принципи класифікації типів любові у Фромма суттєво відрізняються від тих, що були прийняті в Давній Греції. Однак, безсумнісним є вплив на його ідеї розроблених в межах грецької традиції понять виділення різних форм любові, і зокрема, таких з них як *сторге*, *філія* та *агапе*. Ще одним очевидним посиленням на античну культуру є сама назва «Мистецтво кохання», яка відсилає читача до однойменного твору Овідія.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

У Давній Греції існувала ретельно розроблена та продумана термінологічна система, яка використовувалася для позначення різних типів любові. Саме по собі це свідчить про високий рівень теоретичного осмислення цього феномену.

Види любові розділялися як за інтенсивністю переживання, так і за характером почуттів (перш за все, за спрямуванням виключно на задоволення закоханого, чи на турботу про коханого). В цьому сенсі ерос, людус та манія є переважно егоїстично орієнтованими та при цьому відрізняються значною інтенсивністю почуттів. Сгорге, філія та агапе мають більш альтруїстичний характер, а тип емоційного переживання в них є більш стриманим. Прагма та філаутія є переважно егоїстичними за настановою, однак в поміркованій формі забезпечують зважену, розумну поведінку людини, яка може будувати довгострокові, взаємно комфортні стосунки з партнером.

Ця класифікація широко використовується в сучасній психології, а також в популярній культурі, що свідчить про її пізнавальний потенціал, який стосується не лише дослідження нашими сучасниками давньогрецької культури, але й дозволяє констатувати глибоке розуміння давніми мислителями властивостей людських стосунків.

РОЗДІЛ 2. КОХАННЯ, ШЛЮБ ТА ПОЛОЖЕННЯ ЖІНКИ В ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ СОЦІУМАХ

2.1. Ставлення до любові та сексуальних зв'язків у давньогрецькій культурі

Почуття любові, сексуальна активність та шлюбно-сімейні стосунки зображувалися в давньогрецькій літературі як окремі, але тісно переплетені аспекти людського життя.

Шлюб і дітонародження були (і залишаються) життєво важливими для підтримки та продовження будь-якого суспільства. В Давній Греції вона розглядалися як питання громадського значення. Проти чоловіків, які одружилися надто пізно (як правило, після 35 років), а також проти переконаних холостяків, які вперто відмовлялися одружуватися, могли бути порушені кримінальні переслідування. Тому обов'язком кожного громадянина було виростити міцних, здорових і повноцінних дітей на благо держави.

Для жінок шлюб виступав соціальним і фінансовим рішенням, яке було прийнято їхнім батьком. В класичних Афінах, жінки повинні були практично все життя залишатися вдома, щоб уникнути будь-яких звинувачень у невірності. Вільнонароджені жінки мали бути цнотливими та скромними, чим менше жінка викликала пересудів (навіть в позитивному контексті), тим краще [47]. Прийняття рішень в «ойкосі» (домашньому господарстві) покладалося на чоловіка як голову сім'ї.

Для багатьох чоловіків із вищих соціальних верств шлюб не був пов'язаним з любов'ю. Тому роль емоційної складової життя покладалася на інші стосунки з чоловіками чи жінками. Через це багато текстів, які стосуються кохання, присвячена позашлюбним, часто — педерастичним — стосункам чоловіків.

Деякі соціальні та сексуальні практики в Стародавній Греції можуть шокувати почуття сучасної людини, але важливо пам'ятати, що секс і шлюб у

Стародавній Греції, мали, перш за все, забезпечувати тяглість роду, включаючи передачу активів і власності від покоління до покоління. Це особливо стосувалося землевласницької еліти. Тому законні дружини вважалися, перш за все, «знаряддям» народження законних дітей. Шлюб був економічною та демографічною основою суспільства, але ніяк не зоною емоційного комфорту.

В ряді текстів проглядає скептичне ставлення до жінок, їхніх природних властивостей та ролі в суспільстві. Одним зі знакових міфологічних образів є Пандора, яку інколи порівнюють з біблійною Євою, яка теж стала джерелом нещастя для людського роду через свою «жіночу слабкість», яка полягає в переважанні емоцій та бажань над розсудливістю.

У Гесіода Пандора, від якої «жінок згубний рід... землі відбувається» виступає квінтесенцією всього жіночого, в ній краса спеціально створена, щоб приховати її призначення принести людям зло. Гермес вклав в неї «розум собачий... улесливі промови, обмани і брехливу, хитру душу» [9].

В грецькому епосі також можна знайти приклади згубних жінок. Ще одним помітним моментом є спосіб їхньої презентації. Так, в поемах Гомера, які складаються з двадцяти сімох тисяч віршів, в центрі уваги опиняються лише декілька жіночих постатей, причому вони представлені, перш за все, в іпостасях дочки та дружини. Зокребма, деякі дослідники звертають увагу на той факт, що «Іліада» починається з конфлікту, який виникає через володіння полонянками, які відомі як Брісеїда та Хрісеїда – за іменами їхніх батьків. Їхні власні імена Астінома та Гіпподамія – у тексті не фігурують [59].

За такої загальної гендерної асиметрії, властивій культурі Стародавній Греції, не випадково, що погляди на сексуальність сильно відрізнялися в залежності від статі. Сексуальність жінки зазвичай була оточена підозрою, особливо в класичних Афінах, оскільки основною роллю жінки в суспільстві було народжувати законних дітей. З іншого боку, до різноманітних проявів сексуальності чоловіка ставилися дуже поблажливо.

Для чоловіків Стародавньої Греції позашлюбні стосунки були унормованим явищем, але для жінок вони суворо засуджувалися. Підкреслення обов'язкової вірності дружини чоловіку зробило жіночу сексуальність темою, про яку мало говорили. В цьому сенсі найбільш ідеальною жінкою в усій класичній літературі є вірна Пенелопа з «Одіссеї» Гомера. За двадцять років очікування повернення Одіссея з Троянської війни, вона відхилила сотні женихів, які змагалися за її руку. Привид Агамемнона говорить про безсмертну славу її чесноти.

В той самий час, для чоловіків було соціально прийнятним брати участь у позашлюбних сексуальних стосунках. Чоловіки могли як наймати повій, так і мати постійних наложниць, не вважаючи це невірністю. Наложниці часто були рабнями, яких чоловіки купували та брали у свої домогосподарства. Як відомо, зокрема, з історій троянського циклу, ці рабині могли бути високого походження, але в результаті військових дій потрапили в полон та змінили свій статус.

На симпозиуми часто запрошували гетер. На відміну від порнаї (повій, які зазвичай працювали в публічних будинках), гетера була красивою, талановитою та добре освіченою жінкою, яка отримувала високу плату за свої вміння в сфері танців, музики та інтелектуального спілкування. Недарма грецьких гетер порівнюють з японськими гейшами.

Чоловіки також могли брати участь у гомосексуальних стосунках. Висловлюється думка, що стародавні греки розглядали сексуальність чи кохання не стільки з точки зору статі або гендеру, скільки з точки зору динаміки влади. Таким чином, єдиним аспектом стосунків, який розумівся як ганебний для вільного чоловіка – бути пасивним партнером у стосунках з іншим чоловіком. Тому до любовно-сексуального зв'язку двох близьких да віком дорослих чоловіків могли ставитися не завжди позитивно. Це пояснюється тим, що любов та секс в Давній Греції розумілися як активність однієї людини, метою якої було власне задоволення. Ця активність була спрямована на іншу людину, чий інтереси могли братися до уваги в більшій чи

меншій мірі. Проте, про взаємне задоволення здебільшого не йшлося [42]. Тому у випадку, коли «коханим» (ероменосом, клейносом) був вільнонароджений підліток, він поступався «закоханому» через повагу та симпатію до нього, та певну соціальну престижність таких зв'язків. Такі стосунки зазвичай схвалювалися батьком ероменоса, оскільки вважалося, що подібний зв'язок відіграє важливу роль у вихованні та соціальній ініціації чоловіка вищого класу.

Тому, в ідеалі, при стосунках дорослого «закоханого» (ераста, філетора) з підлітком «коханим», який належав до респектабельної родини, справи не повинні були дійти до анального коїтусу. Інколи гомоеротичні стосунки взагалі не передбачали сексуальності, лише закоханість-замилювання.

Симпозіуми, виключно чоловічі вечірки, часто відбувалися під час великих релігійних свят. Однак, вони могли влаштовуватися і якихось приватних причин, таких як отримання літературної премії, як то ми бачимо в «Бенкеті» Платона. Симпозіуми поєднували спілкування, розвагу та відпочинок.

Найяскравішу візуальну інформацію щодо того, що відбувалося на симпозіумах, можна знайти в намальованих сценах на кіліках – чашах для пиття. В деяких випадках вони зображують сексуальну поведінку. Їхня поширеність в археологічних фондах – донині збереглися десятки тисяч зразків аттичної червонофігурної кераміки – свідчить про те, що це був дуже популярний декоративний мотив. В тому числі на них можна знайти провокаційні з точки зору сучасної моралі сцени групового сексу, еротичні контакти між зрілими чоловіками та молодшими хлопцями та насильницькі сцени, коли чоловіки б'ють жінок, водночас вступаючи з ними у статевий акт. Вони висвітлюють давньогрецьку сексуальність у дещо тривожному аспекті [46].

До шлюбу, вже з доволі раннього віку, вільнонароджені чоловіки мали брати участь у сексуальних експериментах, зокрема, з участю повій і домашніх

рабів. Вже згадані педерастичні гомосексуальні стосунки, особливо для еліти, можливо, розглядалися в якості обряду переходу. Це стосунки, які мали освітній і сексуальний характер, між дорослим чоловіком, відомим як «філетор» («дружній»), і хлопчиком-підлітком «клейносом» (що означає «славний»).

Гомосексуалізм у стародавній Греції розумівся дещо інакше, ніж в більшості сучасних суспільств. Зокрема, в деяких полісах він мав відношення до військової доблесті. Формування відомого священного загону Фів, елітного військового формування, що складалося з 150 пар коханців, свідчить про те, що в деяких випадках гомосексуальні стосунки відкрито заохочувалися як засіб зміцнення інтенсивних чоловічих зв'язків, життєво важливих для успіху на полі бою. Гомосексуалізм був також пов'язаний з так званою «гоплітською містикою».

З другої половини V ст., у Греції поширюється культ одностатевої любові. Експансія гомосексуалізму відбувалася не з причин психофізичного характеру, а скоріше внаслідок культурної моди. Найбільші мислителі античності – Сократ, Платон, Аристотель – пишуть про виховне значення любові чоловіка до юнаків.

Самі греки бачили у такій популяризації вплив перських звичаїв, у той час як римляни (пізніше) пов'язували одностатеве кохання з грецькими традиціями. Але, ймовірно, поширення гомосексуалізму в античності пояснюється скоріше тією соціальною прірвою, яка тоді лежала між чоловіками і жінками. Оскільки їхній спосіб життя був дуже різним, а контакти навіть в родині – відносно епізодичними, між ними нечасто виникали особистісна повага і тяжіння, без яких не можливе кохання.

Важливо зазначити, що стародавні греки не сприймали сексуальну орієнтацію людини в якості соціального ідентифікатора. Тому не варто перебільшувати значення гомосексуальності в давньогрецькій культурі. Скоріше можна казати про «полісексуальність», «поліморфність любові» або «поліаморію» у Давній Греції [6].

В цій культурі сексуальна поведінка розрізнялася в залежності від двох основних типів – активного чи пасивного. Грецьке суспільство розрізняло сексуальне бажання чи діяльність не за ознакою статі учасників, а скоріш за тією роллю, яку кожен з них грав у статевому акті – активної чи пасивної. Ця поляризація відповідала домінуючим і підлеглим соціальним ролям: активна (проникаюча) роль пов'язана з маскуліністю, вищим соціальним статусом і дорослим життям, тоді як пасивна роль пов'язана з жіночністю, нижчим соціальним статусом і юністю. Отже, доки чоловік, який займається сексом, був домінуючим, а не пасивним, він міг робити все, що бажав, утверджуючи свою владу над усіма підлеглими верствами суспільства.

Офіційно чоловічі пари в Елладі і не заборонялися, і не заохочувалися. Громадська думка ставилася до таких зв'язків спокійно за умови дотримання ними пристойності. «Правильною» вважалася передусім така дружба, коли один із приятелів був зрілим, навченим досвідом чоловіком, а інший – юнаком, якому старший друг міг бути радником і наставником. Якщо в такій парі виникав взаємний потяг, то традиція приписувала молодшому за віком таку саму поведінку, що й вихованій дівчині – він повинен був відкидати всі знаки уваги і лише після довгого часу залицянь обдарувати свого покровителя прихильністю.

2.2. Шлюб у Стародавній Греції

Шлюбні традиції в Стародавній Греції відрізнялися, в залежності від звичаїв конкретного полісу. До того ж, більшість джерел, як літературних, так і матеріальних, стосуються побуту вищих класів.

Найдавніший період існування давньогрецької цивілізації нам відомий відносно слабо. Так, про життя мікенської епохи можна судити скоріше з візуальних джерел, які вказують на патріархальні стосунки в воєнізованому суспільстві, але водночас натякають на відносно високий статус жінки.

Відносно повні відомості про сімейну сферу життя давніх греків починаються з так званого Гомерівського періоду (XII-IX ст. до н.е.). Основним джерелом при цьому виступають власне поеми «Іліада» та «Одіссея». З них зрозуміло, що шлюб був моногамним, патрілінійним та патрилокальним. Поселення-община складалося з кількох домогосподарств, господарі яких були родичами. В певному сенсі, така община могла розглядатися як єдина велика родина, оскільки зв'язки між родичами (кровними та всиновленими) були дуже міцними [50]. При пануванні натурального господарства, така община була основною економічною та соціальною одиницею суспільства.

Стосунки в родині були патріархальними. Дорослий чоловік шукав собі наречену та домовлявся з її батьком про викуп за неї. В якості викупу, в основному, фігурувала домашня худоба (ця традиція у деяких народів продовжує існувати і в наші часи). При розлученні та сама кількість голів повинна була бути повернутою чоловіку. Відомі випадки, коли за особливо привабливу наречену могли влаштовувати щось подібне до аукціону – ця традиція мала паралелі в месопотамській культурі.

Весілля було великим світом, однак конкретні подробиці нам практично невідомі.

Чоловік мав велику владу над жінкою та дітьми, аж до права вирішувати їхню долю, зокрема, питання їхнього життя та свободи. Батько міг продати дочок в рабство, повнолітній брат мав таку саму владу над сестрами.

Вільна жінка-господиня мала доволі високий статус, вона вела господарство та керувала рабами. Однак, у випадку «неправильної» поведінки дружини, чоловік мав право розлучитися з нею. Ставши головою сім'ї, повнолітній син міг наказувати матері. Важливим моментом була наявність у неї дієздатних родичів-чоловіків (батько, брати тощо), готових втрутитися, щоб захистити її інтереси [47].

В родинях цього періоду існувала кругова порука. За людину, яка вчинила злочин, або ж потрапила у борг, відповідав весь рід. Тобто, голова роду спочатку мав вирішити «зовнішню» проблему, а вже потім покарати безпосереднього винуватця. Володіння майном (землею та худобою) теж було колективним, а голова роду лише опікувався цією загальною власністю.

З переходом від Гомерівського періоду до класичної (в широкому сенсі) грецької цивілізації трапилися значні зміни. Давні сільські громади-клани замінювалися полісами, влада переходила від царських династій до різних колегіальних органів. Все це відбилося і на шлюбних стосунках. Найпомітнішою новацією стало те, що вже не чоловік виплачував викуп за наречену, а навпаки – отримував з нею посаг. Є версія, що проміжною ланкою було відділення частини викупу в якості приватної власності дружини.

Багатство посагу починає сприйматися як один з найсуттєвіших факторів, який мотивує чоловіків при виборі дружини. В тогочасних текстах заявляється тема, що чоловіки віддають перевагу неродовитим, але багатим дівчатам, в той час як збіднілі аристократичні роди не можуть гідним чином влаштувати долю своїх дочок.

Ще однією інновацією стала традиція одружуватися в межах власного полісу. До іноземців – в тому числі й еллінів – громадян іншого полісу – ставилися, в цілому, підозріло. Ця ситуація відрізняється від Гомерівських часів, коли дружин нерідко привозили здалеку. Це відобразилося в трансформації шлюбної обрядовості, зокрема, в появі в ній символіки зближення двох родів одного міста, а значить, посилення внутрішніх полісних

зв'язків. Тобто, одруження стало вже не приватною, а родовою і соціальною справою.

У вищих суспільних станах шлюб розглядався як спосіб підвищити соціальний та економічний статус сім'ї. Кохання могло бути фактором вибору нареченого/нареченої, і такі випадки відомі. Однак, це траплялося нечасто.

Посаг мав вигляд вже не обов'язково худоби (хоча залишалося поняття «наречена, яка приносить биків»), а частіше – землі, грошей, чи будь-яких інших цінностей. Вартість посагу сягала від одного до двадцяти талантів (могло бути і значно більше, але такі випадки були рідкісними). Підраховано, що посаг за одну дочку ставив від п'яти до двадцяти п'яти відсотків загального багатства родини [59]. Якщо дочок було декілька, могла виникнути ситуація, коли сім'ї доводилося продавати частину свого майна. Це негативно відбивалося на спадщині, яку отримували сини. Але дати доньці гідний посаг вважалося справою честі. Такий підхід міг бути однією з причин того, що батьки могли відмовлятися від «зайвих» дочок при їхньому народженні.

Ще одним варіантом в багатодітній родині було урочистим чином видати заміж одну дочку, а інших залишити вдома неодруженими. Відомо, що Сократ взяв свою дружину Мірто без посагу, однак, таких безкорисливих чоловіків було небагато.

В більшості грецьких полісів жінки виходили заміж у віці від 14 до 16 років, чоловіки – у віці після 20, а інколи й біля 30 років, вже після обов'язково військової служби. Такий значний розрив не лише у віці, але й в життєвому досвіді не сприяв виникненню взаєморозуміння та душевної близькості.

Домовленість про шлюб укладалася між батьком дівчини та нареченим, або його батьком. Під час шлюбних торжеств вона із статусу «кори» (діви) переходила до статусу «німфи» (нареченої). Цнотливість нареченої була обов'язковою вимогою.

В Афінах дівчина передавалася з одного дому в інший, з-під опіки батька під опіку чоловіка. До шлюбу її опікуном був батько, після одруження її «кіріосом» (паном) ставав чоловік.

Якщо для чоловіків, зокрема, в Афінах, основною сферою діяльності було громадське життя, то дівчина та жінка з респектабельної сім'ї мала якомога менше з'являтися на людях. Коли ж вони покидали дім, то повинні були мати супутника.

Основним сімейним та громадським завданням жінки вважалося народження та виховання дітей. На думку деяких істориків, в таких полісах як Афіни, та деяких інших, де патріархальність сімейних та суспільних стосунків приймала особливо жорсткі форми, жінки починали народжувати дітей в дуже ранньому віці [47]. Зокрема, одним з доказів цього вважаються трактати з медицини, в тому числі «Корпус Гіпократів». В них йдеться про «блукаючу матку», яка викликає психічні хвороби та істеричні приступи. В цілому, матка розглядалася як окрема істота («тварина в тварині», за словами Аретея з Каппадокії, лікаря 2-го ст. н.е.), яка є коренем всіх специфічно жіночих хвороб. Щоб нейтралізувати її негативний вплив, слід завагітніти. Відповідно, чим раніше це зробити, тим краще [58].

В Афінах посаг віддавали нареченому, але він залишався майном жінки. У випадку смерті чоловіка, або при розлученні, жінка мала право одружитися знов, «повторно» використавши свій посаг.

Коли дві родини узгоджували всі питання шлюбного контракту, батько дівчини поставав перед родичами, які виступали в якості свідків. Він урочисто промовляв, що віддає свою доньку, а наречений так само урочисто проголошував, що бере її.

Справжній, офіційний шлюб в цьому полісі міг бути лише між представниками сімей громадян. Раби, вільновідпущеники та іноземці в цю категорію не входили. Громадянами Афін згодом ставала лише сини від таких законних шлюбів.

Саме свято весілля, зазвичай, тривало три дні. Перший день, підготовчий, називався «проаулія», другий, в який відбувався сам обряд – «гамос», третій, коли молоді отримували подарунки – «еполія». Найбільш відомі церемонії, які відбувалися в Афінах.

Зокрема, у Евріпіда (V століття до н. е.) в трагедії «Іфігенія в Авліді» описується проавлія для весілля героїні з Ахіллом (яке не відбулося):

Питали інші... Гей, несіть коші сюди
Та квіти!.. Про весілля, про пісні подбай,
Владарю Менелаю! Хай озветься вже
У домі флейта й мірно в танці ноги б'ють!
Бо то ж таки щасливий день для дівчини! [14, рядки 432-436].

В перший день здійснювалися ритуали, зокрема, жертвопринесення. Дівчата приносили жертви Артеміді, яка була їхньою захисницею від народження і до шлюбу, а також покровительці шлюбу Гері, під чию «юрисдикцію» вони тепер переходили. Щоправда, Артеміда, чий образ взагалі зберігає багато архаїчних та непростих для тлумаченні рис, залишалася покровителькою молодої дружини до народження її дитини. В жертву приносили тварин та їжу.

Богам присвячували пасма волосся та пояс, який був символом незайманості дівчини. Символіка поясу як образу честі є спільною для різних індоєвропейських народів. Богиням присвячувалися також іграшки та дитяче вбрання нареченої. Судячи з напис IV століття до н. е. з Кірені, такі жертви чи присвяти могли тлумачитися як «викуп», принесений Артеміді за втрату цнотливості [50].

Покровителями наступного дня, гамосу були також Зевс Телейос та Гера Телейя, «досконалі» чоловік і жінка, які уособлювали гармонію родинних стосунків. Афродіта та Пейто мали допомогти в досягненні гармонійного інтимного життя.

В день гамосу приносилися жертви богам, які мали зробити шлюб щасливим. Наречена купалася у воді зі священного джерела, що повинно було очистити її та принести родючість. Після цього вона одягалася у святковий одяг та закривала обличчя покривалом, чому можна знайти багато паралелей в традиціях різних народів Європи та Азії.

Дівчина та її майбутній чоловік вже разом приносили жертви богам. Ввечері вони брали участь в урочистому переході від батьківського дому нареченої до тієї оселі, де їй тепер було суджено жити. В залежності від статку родин, наречені могли пересуватися пішки, або на возі, або ж на колісниці. Їх супроводжували родичі та друзі, освітлюючи дорогу смолоскипами. Свекруха чекала невістку на порозі дома з двома запаленими смолоскипами. На щастя молодих осипали грошима, горіхами та сушеними плодами, що повинно було принести родючість та заможність. Весь час лунала музика.

Протягом другого дня весілля відбувалися святкування, які включали бенкети, пиття вина, танці та пісні, в тому числі особливі весільні пісні «*hymen hymenaios*», названі на честь бога шлюбу Гіменея. Вночі, коли молоді, ритуально знявши з нареченої покривало, йшли до спальні, гості продовжували святкувати.

Еполія, третій день, був присвячений отриманню подарунків. Ці дари були зазвичай практичними, і мали на меті забезпечення нового домогосподарства всім необхідним (меблі, горщики, одяг, прикраси тощо). Часто таке подарункове начиння було прикрашене домашніми сценами, зокрема зображеннями тієї ролі в домашньому господарстві, яку тепер мала виконувати дружина [59]. В цей день також молода присвячувала воду від свого ритуального омовіння німфі в подяку за заміжжя і в сподіванні на майбутнє щастя.

Значно відрізнялися звичаї у Спарті. Всі сфери життя в цьому полісі визначалися законами Лікурга (кінець 9 ст. до н.е.). Основною їхньою метою було народження та виховання майбутніх воїнів. Спартанки вели набагато більш вільний та здоровий спосіб життя, ніж жительки більшості інших полісів.

Сам обряд весілля теж мав свою специфіку. Це не була значна суспільна подія, в якій брали участь багато людей. Скоріше навпаки – все відрізнялося потаємністю. Відповідно до Плутарха, наречена коротко стригла волосся, перевдягалася в чоловіче вбрання (плащ та сандалії) і залишалася на

самоті в темній кімнаті. Звідси її ритуально «викрадав» наречений [32, кн.15, р.3].

Така традиція виглядає дуже архаїчно, і натякає на те, що в глибокий давнині молоді втікали від батьків. Про те, що йдеться саме про узгоджену з дівчиною втечу, а не викрадення, свідчить її перевдягання, яке можна пояснити лише тим, що дівчина заздалегідь готується тікати і ховатися, певний час видаючи себе за хлопця.

Сімейне життя в Спарті теж відрізнялося від того, що було прийнято в усіх інших полісах. Чоловіки мали практично все своє життя проводити зі своїми соратниками, воюючи, або ж готуючись до війни. Недотримання цього правила каралося вигнанням. Тому чоловікам до віку 30 років не дозволялося жити разом зі своїми дружинами – вони могли лише відвідувати їх потаємно, вночі. Такий спосіб життя приводив до того, що жінка фактично ставала головою домогосподарства, керуючи земельною ділянкою та ілотами.

В цілому, в житті спартанців зберігалось більше спадщини давніх дорійців, які відрізнялися більш високим соціальним статусом жінок. Спартанки були дочками, дружинами та матерями воїнів, і як такі користувалися повагою. Шлюб був особистою справою молоді, і не пов'язувався з фінансовими міркуваннями. Юнаки та дівчата постійно взаємодіяли у соціальному спілкуванні, займалися фізичними вправами на очах один одного. Дошлюбні зв'язки не тільки не засуджувалися, а вважалися способом набуття корисного досвіду та формування сумісних пар.

Аристотель писав про «владу жінок» у Спарті. Це значне перебільшення, але їхній статус дійсно був незрівняний зі статусом афінянок. Одним з показників цього є крилаті вирази спартанок (на зразок славетного «Зі щитом чи на щиті»), які ставали відомими про всій Елладі, навіть в тих полісах, де в принципі не високо цінували жіночій розум.

Спартанки росли і виховувалися не так, як інші грецькі дівчата. Їхня підготовка до життя була практично такою самою, як у хлопців, і включала інтенсивні заняття фізичною культурою (біг, стрибки, боротьба, метання

диску та дротику, володіння зброєю), а також музиці, співами та танцями (які також розумілися як практично корисні для виховання розвиненою людини) [58]. Така підготовка мала забезпечити, переш за все, їх здоров'я, необхідне для народження здорових дітей.

Крім того, володіння зброєю було необхідно для того, щоб утримувати в покорі ілотів в той час, коли всі чоловіки йшли на війну.

Зазвичай хлопці та дівчата займалися спортом окремо, але існували і такі змагання, на яких можна було спостерігати за успіхами представників протилежної статі. Вважається, що, по-перше, коментарі та насмішки глядачів в такому випадку більше стимулювали молодь до успіхів. По-друге, як вже було зазначено, хлопці та дівчата мали можливість придивитися один до одного. Одяг молодих спартанок теж був зручним для активного способу життя і доволі сміливим – туніка вище колін.

Слід зазначити, що при всій унікальності Спарти, дещо подібні звичаї інколи знаходяться і в інших полісах. Зокрема, в Аргосі раз на п'ять років влаштовувалися свята на честь Гери як покровительки жінок. На цих гереях дівчата у короткому вбранні та з розпущеним волоссям змагалися у бігу. нагородою були гілка оливи та порція м'яса жертвовної тварини.

Спартанки значно більше впливали на суспільне життя, ніж жінки інших полісів. Державних посад вони не займали, але їхнє схвалення чи осуд приймалися до уваги, і могли впливати на політику. Відомо багато прикладів, коли спартанки вимагали від своїх синів змити кров'ю якусь ганьбу. Потрапивши в рабство, спартанки були готові скоріше вбити себе, ніж виконувати накази, несумісні з їхньою гідністю.

Щодо шлюбного віку спартанок, є розходження, чи був він таким само раннім, як і в інших полісах, чи дещо пізнішим – біля 20 років. Відомо, що як і в інших полісах, спартанські наречені приносили в жертву богині свою найулюбленішу ляльку.

Специфікою Спарти була поліандрія. Цей поліс постійно відчував потребу у чоловіках-воїнах, оскільки багато спартанців гинули у війнах. Крім

того, гомосексуальні стосунки, поширені ще більше, ніж в Афінах, «відтягували» певну кількість чоловіків від родинного життя. Тому на законодавчому рівні існував штраф, який накладали на холостяків. Жінки оточувалися піклуванням держави, в тому числі, були звільнені від звичайної жіночої господарської роботи, перш за все, від ткацтва, яке в більшості полісів було одним з основних жіночих занять. Все це робилося для того, щоб спартанки мали можливість народжувати якомога більше здорових дітей.

Ймовірно, саме з такою загальною настановою на максимізацію дітонародження пов'язане те, що пишуть про можливість спартанської жінки мати трьох-чотирьох чоловіків, які інколи є братами [56]. За Ксенофонтom, жінка могла жити «на два доми», її діти від різних чоловіків вважалися братами, і мали визначені права та обов'язки. У Плутарха йдеться про те, що літній чоловік, який має молоду дружину і знайомий зі здоровим та добропорядним молодиком, може привести його до неї. В такому випадку жінка залишається з законним чоловіком, а дитина усиновлюється ним [Там само].

У Спарті чоловіки, за деякими даними, наставляли своїх жінок злягатися з найкрасивішими чоловіками, як городянами, так і чужинцями [Там само]. І навпаки, люди, які вважалися нездатними породити здорових дітей, позбавлялися права мати нащадків. Отже, євгенічні міркування тут втілювалися на практиці.

Із спартанської поліандрії можна зробити висновок, що в полісі мав місце певний дефіцит жінок. В Афінах, ймовірно, ситуація була протилежна. В часи Пелопоннеських війн (431 - 404 рр. до н. е.) був прийнятий декрет, який дозволяв чоловікам мати двох дружин. на жаль, ми не знаємо його точного змісту, але він згадується у зв'язку з біографією Сократа. Великий філософ мав одночасно двох жінок, обидві з яких були матерями його дітей. Офіційною дружиною була Мірто, внучка славетного воєначальника, нащадки якого обідніли і не змогли дати їй посагу. Сократ, виявивши рідкісну для афінян

безкорисливість, взяв її безприданницею. Загальновідома Ксантіппа була його «громадянською дружиною».

Суспільний статус афінської дружини – і офіційної, і громадянської – сильно відрізнявся від статусу спартанки. Вона повинна була щоденно займатися домашнім господарством, звільняючи чоловіка від турботи про повсякденні проблеми. Однак, незалежності це не давало.

Як і в Спарті, найважливішим завданням жінок було народження та виховання дітей, особливо хлопчиків.

В більшості випадків жінка з респектабельної родини не виходила з дому (а саме з гінекею) без належної причини, а якщо виходила, то потребувала супроводу. Вона не могла спілкуватися з представниками протилежної статі, за виключенням близьких родичів. Чоловік міг дозволити їй відвідати батьків, або сходити до лазні у супроводі старої рабині. Тільки в бідніших родин, де не було можливості послати за водою чи на ринок рабиню, вільні жінки самі ходили до криниці та на ринок за покупками. Дружина не була знайома з товаришами свого чоловіка і не брала участь у його бенкетах.

Судячи з деяких виловлювань, для чоловіка жінка була «предметом» (слово середнього роду), який використовувався в домашньому господарстві [47]. Це змушує згадати відоме аристотелівське визначення раба як «знаряддя, що говорить».

З правової точки зору, афінянка була фактично недієздатною. Вона не могла продавати майно чи позичати гроші, більші певної (не дуже значної) суми. Було необхідно мати опікуна, який би захищав її інтереси в різноманітних соціальних справах. Таким покровителем у дівчини був батько, у заміжньої жінки – чоловік, у вдови – старший син чи найближчий родич. Відчуваючи наближення смерті, чоловік мав право обрати дружині нового нареченого-опікуна.

Чоловік був головою сім'ї – «кіріосом» (паном), який був юридично відповідальним за дружину, дітей та незаміжніх родичок. Він мав значні

повноваження – аж до права відмовитися від дитини при її народженні. Великою була й відповідальність – наприклад, він повинен був надати посаг та видати заміж не лише дочок, а й інших близьких родичок, за яких відповідав.

В усіх грецьких полісах визнавалося розлучення. В Афінах чоловік міг просто відіслати дружину до її батька в будь-який момент, не надаючи ніяких пояснень (це так і називалося «відсилення»). Але при цьому він мав повернути її посаг. При зволіканні з виплатою нараховувалися штрафні відсотки.

При розлученні діти залишалися з батьком. Дитина, народжена невдовзі після розлучення, в принципі, вважалася належною батьку, але той міг від неї відмовитися.

Чоловік мав право видати дружину за іншого, інколи навіть за раба чи вільновідпущеника.

За умови доведеного перелюбу жінки розлучення було обов'язковим, оскільки така поведінка майбутньої матері піддавала сумніву законний статус її дитини. В цьому випадку посаг не повертався.

Жінка теж могла бути ініціатором розлучення («залишення»), але тут процедура була значно складнішою і не схвалювалася суспільством. Жінка мала заручитися підтримкою свого батька чи іншого найближчого родича, письмово представити свою справу архонту і навести серйозні аргументи. Якщо чоловік «перехоплював» її до того, як лист буде подано архонту, він міг повернути її додому. Так трапилося, коли Гіппарета хотіла розлучитися з Алквіадам через його розгульне життя.

Відомі випадки, коли ініціатором розлучення виступав батько дружини, з причини безпліддя шлюбу. Тесть міг настояти на розлученні, навіть якщо саме подружжя цього не хотіло. Геродот згадує, що в Спарті також були розлучення через заплутані шлюбні стосунки [8, 277].

В деяких полісах існували закони, які мали обмежити розлучення. Наприклад, в одному з них той, хто був ініціатором розлучення, міг одружитися знов лише з особою, старшою за свого попереднього партнера.

Незважаючи на таку суспільну неповноправність, давньогрецька жінка все ж таки не була абсолютно залежною та невільною. Домогосподиня повністю керувала всім домашнім господарством – давала завдання рабам та рабиням, карала та милувала їх, слідкувала за станом будинку та кількістю запасів, розподіляла родинні фінанси (причому більшість була схильна скоріше до скнарості, ніж навпаки). Чоловіки в такі справи практично не втручалися, довіряючи дружинам вирішення всіх побутових питань.

Господині дуже серйозно ставилися до своєї домашньої влади, не прагнули до того, щоб чоловіки втручалися «не в свою справу». Звикаючи до безперечної покори рабів, багаті грецькі жінки могли вимагати покірності і від власних чоловіків. Це було особливо характерно для дружин, які принесли в родину багатий посаг. Таке явище існувало в різні епохи, починаючи з архаїки, але найдокладніше це питання висвітлено авторами періоду еллінізму, зокрема, в жанрі комедії.

Не можна сказати, що грецька жінка була повністю зачинена в гінекей. Родички чи подружки могли ходити одна до одної в гості, влаштовувати спільні бенкети (без чоловіків).

Жінки могли відвідувати міські свята. Дівчата могли брати участь в ритуалізованих танцях та урочистих ходах зі священними кошиками. Доньки аристократичних родин ткали покривало, яке підносили статуї покровительки міста під час свята Великі Панафінеї. Під час свят можна було відвідувати театр. Хоча жінкам дозволялося дивитися лише трагедії – як то було прийнято думати, саме такі п'єси виховували в глядачах високі моральні настанови. Комедії такої функції не мали, а отже були заборонені для перегляду.

Загалом, життя чоловіка та жінки проходили в паралельних вимірах – суспільному (економіка, політика, війна) та домашньому (ведення домогосподарства, народження та виховання дітей) – які мало перетиналися. Відповідно, давньогрецьке подружжя нечасто поєднувало глибоке кохання та взаємоповага. Для цього чоловік і дружина просто занадто мало знали один одного.

Таким чином, в античний період родина розумілася скоріш як економічна та господарська одиниця суспільства, ніж як єдність людей, пов'язаних коханням. Тому питання любові та сім'ї нечасто розглядалися в одному смислового полі.

Проте, є такі тексти, як «Повчання подружжю» Плутарха, де автор надає поради щодо формування правильних стосунків в родині. Автор порівнює любов з вогнем, який швидко прогорить, якщо його не будуть постійно підживлювати спілкування та добрий характер подружжя. Кожну пораду він ілюструє сюжетом, інколи міфологічного, інколи – анекдотичного характеру. В цій праці він також наводить відомості про шлюбні звичаї різних народів. Його власним ідеалом виступають такі стосунки чоловіка і жінки, коли вони поважають і шанують один одного [46].

Інший твір Плутарха – «Про Ерота», починається з міфології. Тут йдеться про походження Афродіти та Ерота, про їх відмінності. Як і Платон, він виділяє двох Еротів (вульгарного та небесного), і так само вбачає в любові шлях до самовдосконалення та знаходження справжньої краси. Однак після міфологічно-філософського вступу, Плутарх повертається до теми шлюбу, як засобу найбільш повної реалізації любові [Там само].

В цілому ж, якщо подружжю щастило, то навіть у випадку шлюбу за розрахунком, чоловік і жінка могли «вишлювати» собі кохання. Мистецький приклад кохання в шлюбі, можна побачити, зокрема на надгробних стелах, де зображено подружжя, яке тримається за руки, що символізує єдність душ та долі.

Шлюбні стосунки, засновані на любові, зафіксовані серед різних соціальних верств, в тому числі – найнижчих. Відомо чимало випадків, коли господарі, відпускаючи на волю рабів-чоловіків, були впевнені, що ті підуть на найбільші жертви заради того, щоб викупити з неволі дружину та дітей. Один із написів того часу говорить про раба, відпущеного паном на волю з якоюсь сумою грошей, який не захотів узяти нічого, крім єдиної найбільшої нагороди – свободи своєї дружини [59].

З таких окремих, часто уривчастих, джерел, які розповідають про реальне життя людей, а не лише про закони чи філософські теорії, можна зробити висновки, що сімейне життя та любов могли мати для давніх греків набагато більш щільний зв'язок, ніж це може здатися з відстані в дві з половиною тисячі років.

2.3. Сфери самореалізації давньогрецької жінки

Як вже було зазначено, сфери діяльності чоловіків та жінок в більшості полісів Давньої Греції були настільки різними, що це приводило до принципово відмінного способу життя та до формування стійких гендерних стереотипів (наскільки вони відповідали дійсності – тепер сказати доволі проблематично). Зокрема, чітко протиставлялися «мужність» та «жіночність». Мужність поставала чимось більш цінним, а таким, що потребує певних зусиль для її формування та культивування. Занадто багато спілкуючись з жінками, чоловік ризикує її втратити.

Так, судячи з відомостей про самого Сократа, готуючись померати, він відсилає дружину, запрошує трьох своїх дітей, з якими розмовляє. Потім він запрошує своїх друзів, з якими й веде свою славетну бесіду. Висловлюється думка, що грецькі чоловіки в цілому, і Сократ зокрема, побоювалися втратити свою «мужність» (*andreia*), занадто багато часу проводячи з дружиною вдома. Справжній чоловік приділяє дружині та «дому» деякий час, але основну частину життя проводить в гімнасії, на агорі, у військових походах. Тому спосіб життя одруженого елліна не так сильно відрізнявся від життя холостяка, як це властиво представникам інших культур.

«Жіночність» в творах грецьких письменників постає як певного роду спокуса. Вона пов'язана з комфортом, миром, достатком, які спонукають людей до більш культурного, але водночас і більш зніженого способу життя. Отже, жіночий принцип пов'язаний водночас з більш високими культурними формами, та з певним регресом громадської доблесті та здатності захищати цю високу культуру.

Тому, як доводить, зокрема, О. Луценко, не можна вважати, що образ жінки в давньогрецькій культурі розумівся виключно як дещо другорядне по відношенню до чоловіка [24, 47-60]. Все було дещо складніше.

Як вже було сказано, соціальна роль чоловіка передбачала безпосередню участь в управлінні полісом та його захист у випадку необхідності. Соціальна роль жінки передбачала управління ойкосом

(домогосподарством). Однак, не можна сказати, що місце жінки було виключно вдома. Багато залежало від конкретного полісу, а також від соціального стану жінки.

Крім того, слід зазначити, що жінки мали можливість брати активну участь у релігійному житті. Існували суто жіночі культи, свята та обряди. Існували особливі спілки чи союзи (фіаси), які порівнюють із сучасними клубами, і які носили ім'я божества-покровителя. Члени цих організацій влаштовували спільні бенкети, жертвопринесення та церемонії. Ці організації були спільними для чоловіків та жінок, однак, жінки вели свої справи окремо, утворюючи «товариство в товаристві». Такі організації також мали спільну касу, яка поповнювалася за рахунок внесків та пожертвувань. Гроші витрачалися на організацію різних спільних справ та на взаємодопомогу.

В цілому, чоловіки мали провідну роль в релігійному житті. Однак, деякі функції та навіть окремі свята були переважно жіночими. Зокрема, до останніх відносилися Фесмофорії (Тесмофорії). Це було свято, присвячене богиням Деметрі та Персефоні, яке продовжувалося протягом трьох днів. Воно відбувалося восени, під час посівів озимих культур (пшениця, ячмінь, боби), і мало забезпечити майбутній добрий урожай.

Неодружені дівчини високого роду могли бути жрицями («hiereiai»), чи служительками різних божеств. В Афінах вищою релігійною посадою був статус верховної жриці Афіни Поліади.

Деякі культи вважалися переважно жіночими. Перш за все, це стосується шанування Богині-матері в її різних іпостасях, а також Діоніса. Слід зазначити, що в той час як шанування чоловічих богів носило, переважно, впорядкований, раціональний характер, то з «жіночими» божествами були пов'язані архаїчні, ірраціональні таємні обряди. Найбільш відомими були містерії Деметри в Елевсіні, та культ Діоніса (зокрема, Діоніса Загрея в Аркадії), до якого допускалися лише присвячені.

Про Елевсінські містерії відомо відносно небагато [15]. Восени жінки збиралися в святилищі, яке знаходилося поза містом, і приносили в жертву

свиней, кидаючи їх у ями. Це принципово відрізняється від «нормального» жертвопринесення, яке передбачало швидке і «чисте» вбивство тварини і приготування її м'яса, яке ставало спільним частуванням для богів та людей.

Вважається, що шанування Діоніса має малоазійське походження, що підтверджується його оргіастичним характером. Це не стільки бог вина, як це часто постулюється, скільки божество екстазу. Відомо про нічні оргії на Кифероні і Парнасі, в Коринфі, Мегарі та Аргосі. Жінки, які брали в них участь (менади, вакханки тощо), носили вінки з плющу, дубу та тису, одягалися в оленячу шкуру і з тирсом та смолоскипом в екстазі бігали по священній місцевості. Одним з основних джерел для нас є трагедія «Вакханки» Евріпіда (вперше поставлена в 405 до н. е.) [13].

Є думка, що менадизм – впадання в своєрідний екстатичний стан – є виключно жіночим явищем. Тоді містерії та оргії тлумачаться як «клапан», який дозволяв зачиненим в гінкеї грецьким жінкам декілька разів на рік позбутися накопиченого напруження та фрустрації.

Жінки нижчих соціальних верств мали інші причини «виходити на люди», а саме – необхідність заробляти гроші. Зокрема, рабині та жінки з демосу торгували на ринку та в крамницях.

Доволі багато свідчень є про сферу сексуальних послуг. Тут чітко розділялися дві категорії жінок: «порнаї» та «гетайраї». «Порнаї» були повіями, які працювали у відповідних закладах і не могли обирати клієнтів. Гетер часто порівнюють з гейшами, оскільки їхня робота передбачала скоріше забезпечення приємної компанії. Їхнього кохання слід було добиватися за допомогою залицяння та подарунків, причому гетера сама визначала свого обранця. Зокрема, одним з джерел є «Розмови гетер» Лукіана (II в. н.е.) [23].

Гетери вищої категорії добре знали на літературі та філософії, вміли грати на музичних інструментах та танцювати і часто запрошувалися на симпозіуми. Є версія, що гетери (щонайменше деякі з них) взагалі повинні розглядатися не стільки як куртизанки, скільки в якості представниць особливої професії, властивої висококультурному та забезпеченому

суспільству. За рівнем інтелектуальної підготовки гетера була значно вище «середньої» домогосподині, тому до її поглядів ставилися доволі серйозно.

Для давніх греків краса мала «космічне» значення. Тому надзвичайно красива жінка могла розраховувати на особливе ставлення. Відомим прикладом є славетна гетера Фріна (бл. 371-316 рр. до н. е.), коханка та натурниця Праксителя та Апеллеса. Під час суду за звинуваченням у нечесті – так відкинутий залицяльник розцінив те, що Фріна стала моделлю для статуї Афродіти – вона оголилася (чи оголила груди) перед членами суду. Її краса, а також блискуча промова її адвоката привели до виправдання. Зазначимо також, що у Фріни була репутація скромної, дуже розумної жінки, здатної на широкі щедрі жести громадянського характеру (подарувала дорогоцінну статую роботи Праксителя рідному місту, пропонувала відбудувати зруйновані стіни міста Фіви).

Цей випадок, який надихнув багатьох художників, у тому числі харків'янина Г. Семирадського, потребує окремого коментаря. Адже просте пояснення отримання присяжними свого роду «візуального хабаря» тут недоречне. Справа полягає у вірі давніх греків у принцип калокагатії як єдності краси та добра. Згідно з ним, жінка такої досконалої (богоподібної) краси не могла мати нищу душу, а значить, не була здатна зробити щось настільки погане, що заслуговує на смертну кару. Калокагатія було одним з ключових понять давньогрецької естетики, і воно передбачало злиття зовнішньої та внутрішньої краси [18]. Конкретне розуміння терміну змінювалося з часом. Зокрема, в більш давні часи «добре» розумілося скоріше як «корисне для полісу», в тому числі, в сенсі військової переваги та доблесті. Але було й розуміння добра як повноти життя.

Однак, краса й прикрашання не завжди означали добро. В грецькій культурі відомі й приклади згубної краси. Зокрема, прекрасні пісні сирен приводять до загибелі всіх, хто їх слухає. А от некрасиве добро для греків виглядало парадоксом. Саме тому так підкреслювалася далека від ідеалу

зовнішність Сократа – контраст між фізичним та духовним відразу привертав увагу і захоплював тих, хто був з ним знайомий.

Повертаючись до теми ролей жінки в грецькому суспільстві, зазначимо, що, незважаючи на численні обмеження, низка жінок стали відомими за свої надзвичайні досягнення.

Однією з найславніших була поетеса Сапфо (бл. 630-570 рр. до н. е.). Вона походила з багатой родини з м. Мітилени (або м. Ересос) на о. Лесбос. Про рівень оцінки її поезії свідчить один лише факт того, що Платон назвав її «десятою музою». Сама її лірична поезія, яка свідчить, по-перше, про високий рівень освіти жінок міста, а по друге, про особливий жіночий погляд на дружбу та кохання, є окремою темою.

Ще однією «знаковою» жінкою була Аспасія (бл. 470-після 428 до н. е.). Вона була родом з Мілету, але більшу частину життя провела в Афінах. Вона була гетерою, тому могла стати лише цивільною (а не повністю законною) дружиною Перикла. Однак, з наявних джерел можна зрозуміти, що вона була не лише его супутницею та матір'ю його сина, але й однодумцем, і до певної міри «співавтором» «Золотого віку Афін». Щоправда Аристофан виводив її в «Архарнях» у вигляді повії та власниці публічного будинку [4]. Однак, тут слід зробити поправку на жанр давньогрецької комедії – якщо б ми судили про Сократа тільки за аристофанівськими «Хмарами» навряд чи у нас склалося б адекватне уявлення про цього філософа.

Отже, незважаючи на очевидну гендерну нерівність давньогрецького суспільства, до нас дійшла інформація про сильних та незалежних жінок, які досягали впливових позицій. Наостанок варто згадати, що в давній Греції був доволі популярним образ країни і народу амазонок. Ці уявлення ґрунтувалися на реальних історичних фактах. Але, ймовірно, сам образ незалежної та войовничої жінки, настільки відмінний від того, що вони бачили в повсякденному житті, означав для греків щось особливе – водночас відштовхуюче і привабливе.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.

У Давній Греції уявлення про любов та про сімейне життя значною мірою знаходилися в різних семантичних полях. Причиною цього є, перш за все, принципово несиметричні гендерні стосунки. Сферою діяльності чоловіків були економіка, політика і війна, а також мистецтво, наука та філософія. Сферою діяльності жінок – майже виключно домашнє господарство та виховання дітей. Через такі різні заняття, освіту та інтереси, а також через значну відмінність у шлюбному віці, у подружжя не часто виникала можливість близького, душевного спілкування. Шлюб, здебільшого, укладався не через наявність кохання, а в якості прагматичного союзу двох родин. Це не виключає можливості виникнення в родині почуттів взаємоповаги та довіри, здатних породжувати такі типи любові як прагма, сторге, філія, агапе. Але схоже, що розмовляти та писати на такі теми було не прийнято, тому відповідної інформації у нас небагато.

Якщо від жінки, зокрема, в Афінах, вимагався замкнутий спосіб життя і цнотливість, то чоловіки могли мати більш насичене й різнобічне любовне життя. Це передбачало й доволі раннє набуття сексуального досвіду, і різні типи зв'язків протягом усього життя. Доволі відомою стала тема гомосексуального кохання, яке вважалося нормою в ряді грецьких полісів. Однак, слід підкреслити два ключові моменти. По-перше, такі зв'язки великою мірою зумовлювалися саме недостатньою освіченістю більшості афінських жінок, яка змушувала чоловіків шукати близьку людину серед представників власної статі, що отримало обґрунтування в дусі кохання як виховання молоді. По-друге, ідентичність людини не визначалася через сексуальні вподобання, а лише через активну (єдино гідну вільного дорослого чоловіка) чи пасивну позицію у стосунках.

Тільки враховуючи такі соціальні реалії, ми можемо оцінити зображення любові у мистецтві, міфології та філософії.

РОЗДІЛ 3. ЛЮБОВ В МІФОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЇ

3.1. Ерос як космічний принцип та Ерос як божество

Ставлення до любові та сексу в Стародавній Греції було глибоко вкорінене в міфах і релігії, оскільки ці феномени безпосередньо пов'язувалися зі створенням Всесвіту, богів і народженням людства.

Давньогрецька міфологія справедливо вважається однією з найбільш розвинених, ідейно глибоких та естетично значимих. Само собою зрозуміло, що тема любові та сексуальності займає в ній не менше місце, ніж в інших національних традиціях світу, але розмаїття тлумачень цієї теми є значно більшим.

Міфи в цілому часто розповідають про стосунки між богами та смертними. Ймовірно, більшій частині сучасної публіки відразу згадуються численні історії, пов'язані з Зевсом та його обраницями. Це дещо дискредитує уявлення про Зевса та Геру як ідеальну пару і покровителів шлюбу. Однак, слід прийняти до уваги що, по-перше, міфи склалися протягом століть, якщо не тисячоліть, синтезуючи в єдину систему оповіді різного походження. По-друге, міфи мали безпосереднє відношення до політики, а тому для того, щоб приписати певній аристократичній родині божественне походження, слід було створити і популяризувати відповідний міф. Тому гадані нащадки Зевса примножувалися, а Гера, відповідно, отримувала риси ревнивої дружини невірному чоловіка.

Кохання розумілося як сила, якій підвладні всі істоти, в тому числі й боги. Відповідно, існує доволі багато міфів про кохання вищих олімпійських богів, часто незаконне, або ж невдале [21]. Одним з найвідоміших прикладів є перелюб Афродіти з Аресом, який був виставлений на суд богів винахідливим Гефестом.

Історія нещасливого кохання Аполлона до Дафни є ілюстрацією ідеї, що навіть наймогутніші боги не повинні кидати виклик богу любові: ображений насмішками над його майстерністю лучника, Ерос викликав у Аполлона любов

до німфи Дафни, а у неї – відразу до Аполлона. Звернемо увагу на тему влади Ероса і над коханням («знаряддям» якого є золота стріла), і над його протилежністю (для чого використовується стріла свинцева).

Ще одним загальновідомим міфом-застереженням є історія Нарциса, який відкидав любов всіх закоханих в нього (зокрема, німфи Ехо, від якої залишився лише голос), і був покараний закоханістю в самого себе. Щоправда, цей міф може мати різні інтерпретації, так, Г.С. Сковорода тлумачив його в контексті самопізнання, що виводить нас на абсолютно іншу проблематику, пов'язану з українським платонізмом.

Багато таких історій про нещасливе кохання, яке привело до смерті/перетворення героя на рослину, зібрано в «Метаморфозах» Овідія, відносно пізньому переосмисленні етіологічних міфів [27].

Однак, ми не будемо заглиблюватися в подробиці любовних пригод царя богів та інших олімпійців. Для нашої теми більше значення має загальне уявлення про походження та характер божеств, безпосередньо пов'язаних з любов'ю та коханням.

У порівнянні з іншими міфологічними та релігійними системами, властивими давнім народам, давньогрецька вважається добре відомою та вивченою. Однак, слід брати до уваги, що вона ніколи не була тією цілісною системою, яку реконструюють сучасні дослідники. Вона складалася з різних часових шарів та з комплексів вірувань різних народів, які були лише частково узгоджені між собою.

Однією з найдавніших версій космогонічного міфу є «Теогонія» (або «Походження богів») Гесіода, написана в кінці VIII ст. до нашої ери. Ця поема є першим відомим нам текстом, в якому автор намагається систематизувати те, що йому було відомо про богів та їх походження, а також про організацію Космосу в цілому. В ній названо біля 300 богів, хоча про більшість з них не дається розгорнутих відомостей – лише ім'я та походження. «Теогонія» постає, перш за все, спробою розібратися з походженням світу та всіх його складових. Адже, відповідно до міфологічного мислення, знання походження

дає також знання сутності об'єкту. Якщо ми знаємо характер та порядок виникнення всіх речей, то ми маємо певну владу над цими речами і можемо використовувати їх.

Першопочатком всього і «Теогонії» виступає Хаос, який породжує перших богів. Саме слово «Хаос» етимологічно пов'язано з поняттями «з'являння», «пащі», «вола», і натякає на призабутий образ первісного світового чудовиська [38].

Як і в міфологічних системах багатьох інших народів світу, у Гесіода йдеться про зміну поколінь богів, причому їх «еволюція» йде в бік все більшої антропоморфізації, зменшення стихійного «хаотичного» начала.

Основних поколінь два. Першими є Ураніди – нащадки Урана та Геї, неба і землі, чиє походження відповідає загальним індоєвропейським уявленням про шлюб цих космічних принципів. Другими є Кроніди – діти Крона, онуки Урана. Це олімпійці на чолі з Зевсом. Саме про них відомо найбільше – це ті самі загальновідомі «грецькі боги», які правлять впорядкованим космосом. Вони не є абсолютно добрими, але їхня антропоморфність все ж таки робить їх більш близькими та зрозумілими людині, ніж стихійні божества попереднього покоління.

Однак, бог кохання Ерот / Ерос не вписується в чітку класифікацію. Він двоїться. Окрім всім відомого хлопчика чи юнака, сина Афродіти, є інший, старший Ерот. За Гесіодом він був одним з найдавніших богів.

У первопочині, отже, був Хаос, а тільки потому
Широкогрудая Гайя, осідок усіх непорушний
Вічних богів, що сидять на вершині сніжного Олімпу.
Тартар заразом темнезний в безодні твердині земної,
Ерос теж, найвродливіший з богів, які смерті не знають,
Той, що солодкою втомою всім, і богам, і смертельним,
Ум обезсилює в грудях, ламає розумную волю [10].

Отже, першим з'явився Хаос, а за ним – Ерос, Гея і Тартар. Як саме вони народилися – не зовсім ясно. І взаємозв'язки між цими богами, і їхні функції та вигляд дуже нечіткі, що дозволяє будувати різні уможлядні гіпотези.

В будь якому разі, цей первісний Ерос, прекрасний бог кохання і пристрасті, належить до першооснов світу. Він має космогонічний та космологічний характер, будучи тим світовим принципом, який зв'язує все воедино, і який згодом буде зустрічатися у філософських працях – від Емпедокла до Данте.

Вже згодом з'являється «другий» Ерос – пустотливий, часто жорстокий син Афродіти від Гермеса (за іншими версіями – від Ареса, або навіть від Зевса). Деякі джерела оголошують його не лише сином Зевса, але й самим Зевсом.

Таким чином, в античній міфології Ерос – всемогутній космічний принцип, могутність, якій не можна протистояти. В цій постаті зливаються непереборна сила та дитяча пустотливість та вічна гра.

Ерос зображувався озброєним луком та стрілами. Це змішує згадати індійського бога кохання Каму, який теж мав подібну зброю. Уточнювалося лише, що лук Ками зроблений із бджіл, що натякало на поєднання у коханні медової солодощі та отрути. Ще одним атрибутом Ероса був смолоскип, теж пов'язаний з символікою вогню, який і освітлю і пече.

Ерос-дитина супроводжував свою мати Афродіту, виконував її доручення, в тому числі пов'язані з сердечними справами. Однак, він часто свавільничав і створював безлад в людських та божественних стосунках..

В давньогрецькій літературі, перш за все – поезії, Ерос зображувався як божество, яке зводить людину з розуму, є «темним», наводить на всіх жах. У Івіка читаємо:

... Летить від Кіпріди він, -

Темний, який вселяє жах всім, -

Немов блискучий блискавкою північний вітер

Фракийский, і душу

Потужно до самого дна колише

Пекучим божевіллям ... [17].

Сафо порівнює Ероса з гірським вітром, здатним валити дерева; він приносить і горе і радість:

Як буря по горах бушує,

Аж дуби старезні тріщать,

Отак в моїм серці тривожнім

Той Ерос лютує оп'ять [36].

В трагедії Евріпіда «Іфігенія в Авліді», хор звертається до Афродіти з проханням про чисте кохання, без любовного божевілля. Це божевілля насилає Ерос, який має дві різні стріли – ту, що несе щасливе кохання, і ту, що приносить нещастя [14].

Отже, давні грекі підкреслювали наявність двох сторін кохання: ніжність та радість з одного боку, та руйнівне безумство – з іншого. Це змушує згадати такі типи кохання, згадані в першому розділі, як ерос, людос і навіть манія.

Є версія, що найдавнішими центрами культу Ероса є Феспії (Беотія), Паріум (біля Геллеспонту) та Левктри (Лаконія). Місцеві міфи могли сильно відрізнятися від «загальноприйнятої» версії. Зокрема, в Феспіях Ероса називали сином Гермеса та Артеміди, і поклонялися йому у вигляді кам'яної брили. Ерос вважався особливим покровителем міста Фіви.

За одним з маловідомих міфів, дізнавшись про народження Ероса, Зевс збирався вбити немовля. Однак, Афродіта врятувала його, сховавши в пущі, де він харчувався молоком левиць. Тому кохання має відношення не лише до богів та людей, але й до тварини і усієї природи – йому підвладні всі сфери буття.

Ерос був далеко не тільки богом кохання та пристрасті. Він також вважався покровителем весни, який запліднює землю і забезпечує родючість. В цьому його можна порівняти зі слов'янським богом Ярило.

Еросу були присвячені ігри еротидії, протягом яких відбувалися гімнастичні та музичні змагання. Вони раз на чотири роки проводилися в Феспіях. Ймовірно, через уявлення про всезагальний суспільний та космічний принцип агону – змагання, боротьби, доведення власної вартості – властивий давньогрецькій культурі, Ерос був покровителем не лише кохання та дружби, але й спорту. Його статуї ставили в гімнасіях разом зі статуями Гермеса та Геракла. Спартанці та критяни приносили йому жертву перед боєм, що цікаво в контексті новоєвропейського (зокрема, фрейдівського) протиставлення Ероса та Танатоса.

Зображення Ероса в образотворчому мистецтві з'являються в 5 ст. до н. е. Спочатку він поставав в образі підлітка без крил, його атрибутами були квітка, ліра, вінок, запалений смолоскип. Лише пізніше з'являються відомі зображення хлопчика з крильцями, озброєного луком та стрілами. Найвідоміші статуї Ероса були створені Скопасом, Праксітелем та Лісіппом.

В класичний період та в період еллінізму він найчастіше зображувався зайнятим побутовими справами, або ж «виконанням професійних обов'язків». Серед найбільш популярних тем наступні:

1. Ерос як супутник Афродіти (він застібає її сандалії, виконує інші доручення).
2. Ерос як помічник дівчини-нареченої.
3. «Тріумф кохання» - Ерос на колісниці, яка може бути запряжена гусями замість коней.
4. Ерос грає зі зброєю Ареса, що мало означати перемогу кохання над війною (як в безпосередньому сенсі, так і з можливими виходами на положення філософського вчення Емпедокла).
5. Виховання Ероса, де Гермес виступає в ролі вчителя.
6. Покарання Ероса. Незадоволена його пустощами мати, або ж богині-діви Афіна та Афродіта, які намагаються обмежити владу кохання як такого, відбирають у нього стріли, або ж б'ють його трояндами.

7. Ерос, який намагався вкрати мед і був ужалений бджолою. Мед символізує (заборонену) солодкість кохання, отрута – його ж здатність причиняти біль. Цей сюжет змушує згадати індійського Каму. В порівнянні добре помітне «зниження» грецького образу. Якщо в індійській міфології бог кохання повністю контролює ситуацію, роздаючи людям – кому мед, кому отруту, то і цьому грецькому сюжеті Ерос і сам не є невразливим.
8. Ерос та Антерос, його брат, про якого відомо занадто мало, щоб можна було стверджувати щось певне. Його тлумачили і як бога взаємного кохання, і як бога породженої коханням ненависті (а пізніше навіть як символ людинолюбства). Зокрема, відомо, що в одному з гімнасіїв стояло зображення Ероса та Антероса [38].

В Апулеєвому «Золотому вісліку» (II ст. до н. е.) з'являється сюжет про кохання Ероса та Психеї (душі), яка після складних випробувань стала його дружиною [1]. За структурою ця оповідь ближче не до міфу, а до казки. До того ж, якщо розуміти Психею не як окрему особистість, а як образ людської душі взагалі, тут є помітний містеріальний зміст. В давньоримському мистецтві пізнього періоду зображення Ероса з'являються на саркофагах, у сценах поховального змісту. Це підтверджує його містеріальні асоціації та зв'язок тем любові та смерті / безсмертя.

З іншого боку, в елліністичну добу образ Ероса значно знижується. Зокрема, з'являється уявлення про багатьох еросів (амурів чи купідонів в римській традиції). Добре відомі зображення, де еросів можна купити на ринку як пташок.

Така еволюція образу є характерною для загального «старіння» олімпійської релігії та міфології, боги яких, спочатку виступаючи в якості стихійних сил, з часом все більше антропоморфізуються та «заземлюються», перетворюючись із могутніх та реальних істот або на символи, або й просто естетичні образи, позбавлені глибини.

У Середні віки образ Ероса майже зникає з мистецтва. Він повертається на картинах Джотто та інших художників доби Відродження. Окрім Ероса як такого на них з'являються «putto» – крилата дитина, яка може відсилати і до образу Амура, і до християнського янгола. Зокрема, двоє таких янголяток знаходяться на першому плані «Сікстинської мадонни» Рафаеля, відділяючи божественний світ від земного.

В мистецтві доби бароко путті стають дуже поширеним візуальним елементом творів образотворчого мистецтва, не виконуючи особливої смислової функції [49].

В цілому ж, образ Еросу залишається доволі цікавим для митців Нового та Новітнього часу, і може надихати їх на незвичайні або спірні інтерпретації. Одним з найвідоміших зразків цього є відома лондонська статуя, щодо якої ведуться суперечки, кого вона зображує: Ероса чи Антероса.

3.2. Афродита земна і небесна

Богинею, яка опікувалася любов'ю та коханням, у давніх греків була Афродіта (Αφροδίτη). Їй відповідала римська Венера, і хоча повної тотожності між цими божествами нема, ми все ж таки можемо використовувати римський матеріал для доповнення її образу.

Афродіта належала до дванадцяти олімпійців. Найпрекрасніша з богинь, вона була одружена з відомим своєю непривабливою зовнішністю богом ковальства (та технологій взагалі) Гефестом, якого зраджувала з Аресом, Гермесом та іншими. Найвідомішим її сином був Ерос, крім цього її божественними дітьми називають також Антероса, Фобоса, Деймоса, Гермафродіта, Роде, Ерікса, Пейто, Тіхе, Евномію, Пріапа та Харит. Зазначимо, що крім Ероса, ніхто з них не мав високого статусу в релігії та міфології.

Взагалі, крім Ероса, до богів, які мали безпосереднє відношення до кохання та його різних аспектів, можна зарахувати Гіменей (шлюб), Фанеса (продовження роду), Гедилогоса (любівні промови, компліменти), Потос (любівна туга за померлим чи відсутнім), Гімероса (сексуальне бажання) [11].

Смертним нащадком Афродіти був Еней, а тому в Троянській війні вона виступала на боці троянців. В «Іліаді» вона іменується «Переможницею» («Нікефорос»), «Войовничою» («Арея»), та «Царственою» («Басліея»), що змушує пригадати образи Близькосхідних богинь кохання та війни, таких як Іштар. Через свій зв'язок з морем та океаном, Афродіта розглядалася також як покровителька мореплавства, про що свідчать такі її імена як Талассія («Океанська»), Пелагія («Та, що відноситься до берега моря»). Є чіткий іконографічний тип Афродіти Анадіомени («тієї, що виходить з морської піни»).

Походження Афродіти унікальне та відмінне від генеалогії інших олімпійців. Хоча одна з версій (гомерівська) називає її дочкою Зевса та Діони, більш поширений варіант, який походить від «Теогонії» Гесіода. Згідно з ним,

Кронос вирішує покінчити з владою свого батька Урана, не у відкритому протистоянні, а напавши на нього зненацька. Сама ідея розділення Неба і Землі як занадто плодючих, таких, що в буквальному сенсі, не дають простору для своїх нащадків, зустрічається в міфах різних народів. Але в більшості таких історій основний зміст в тому, що небо піднялося далеко над землею та смертними, які більше не можуть увійти з ним в контакт. У Гесіода Кронос відтяв дітородний член свого батька Урана, і:

Біла зібралася піна довкіл не смертельного члена –
Й дівка з неї зросла. Подалась до Кітери спочатку,
Звідти – до Кіпру, омитого морем. Вийшла на берег
Гожа богиня; де лиш землі торкнеться стопою –
Трави ростуть. Афродітою звать її, зроджену з піни...
...
Разом із нею – Ерот і Гімерос-красень, відколи
Світ вона вздріла й до роду богів, богиня, прямує [10].

Зауважимо, що в даному тексті Ерос введений не як син Афродіти, а скоріше як її брат, який народився одночасно з нею тим самим дивним чином.

Ймовірно, що на ранніх етапах Афродіта була богинею сил родючості природи. Вона й далі асоціювалася з родючістю, життєвою силою, вічним оновленням життя. Ще помітніша ця риса в образі римської Венери. За однією з реконструкцій, римська Венера взагалі спочатку була богинею садів, і лише згодом, після ідентифікації з грецькою Афродітою, стала сприйматися, переважно як богиня кохання.

Однак, перш за все, Афродіта – богиня кохання, шлюбу, дітонародження. Їй підкоряються не лише люди, але й боги, окрім переонаних дів - Афін, Артеміді та Гестії.

У відповідності до загальної антропоморфізації та естетизації грецьких богів та міфології в цілому, образ Афродіти теж змінювався. На ранніх етапах в ній є дещо від стародавньої Богині-Матері з її стихійною силою та магією. Згодом Афродіта стала вишуканою та прекрасною, однак уявлення про її

непереборну магічну силу залишається і пізніше. Так, в «Іліаді» йдеться про те, що коли Гера захотіла стати непереборно привабливою, вона позичила у Афродіти її чарівний пояс, який надає своєму носію здатність викликати любов та пристрасть. Використавши його, Гера змогла причарувати власного чоловіка Зевса, який через це не втрутився в перебіг Троянської війни, а за цей час Посейдон встиг допомогти ахейцям.

З часом в образі Афродіти менше підкреслюється чарівна (навіть відьомська) сила, а на перший план виходять риси вишуканості, зніженості, а також кокетства, флірту та обману. Вони присутні вже у Гесіода, який згадує, що Афродіта панує над посмішками, сміхом та оманами.

Вже в «Одіссеї» наявна досить гумористична та грайлива історія про те, як Афродіта зрадила свого чоловіка Гефеста з Аресом, але обдурений чоловік, дізнавшись про це від Геліоса, спіймав їх у невидиму сітку, виставивши на сміх коханців (а заодно і самого себе) перед іншими богами.

Особливий інтерес представляє міф про Адоніса, оскільки тут ясно помітні риси близькосхідної традиції, де є могутня богиня любові, сексу, родючості, але водночас війни та смерті, та її юний партнер, який помирає і воскресає, і якому були присвячені щорічні свята. Одним з найвідоміших прикладів є Кібела і Аттис. Очевидно, що тут є певний зв'язок з природними циклами та темою родючості, але символізм цього типу міфів не розкритий остаточно.

В подальшому в літературі, зокрема, в ліричній поезії, Афродіта стає підступною богинею. У Сапфо читаємо:

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна... [34].

У Мімнерма йдеться про зв'язок Афродіти з пристрастю та насолодою, яка підіймається до сенсу життя:

Гасне життя, гасне радість, коли золота Афродіта
Кине нас. Краще сконать, як перестане манить
Тайне кохання, і ліжка принади, й дарунки солодкі... [25].

Афродіта може виступати як помічниця закоханих, або ж як байдуже божество, яке грає людськими почуттями. Ще один аспект її образу – вона жорстоко карає тих, хто нехтує коханням.

Однією з найбільш відомих міфів на цю тему є історія Іполита, який віддавав перевагу полюванню та шанував Артеміді більше, ніж Афродіті. За це він був покараний роковою пристрастю до нього власної мачухи, що привело до загибелі обох. У Апулея Афродіта виступає ревнивою та жорстокою гонителькою Психеї.

Іконографія Афродіти змінювалася з часом. В давніх країнах Близького Сходу були поширені теракотові статуетки богині родючості, які зображують її оголеною, прикрашеною діадемою, намистами та браслетами. Інколи вона стискає руками свої груди, щоб напоїти всіх молоком. Фінікійці, які були основним посередниками при циркуляції як матеріальних об'єктів, так і ідей в межах всього Середземномор'я, завезли ці типи зображень на Кіпр. На цьому острові також відомі статуетки Афродіти, одягненої в довге вбрання, яка тримає в руці яблуко або квітку. З Кіпру культ цієї богині, а також уявлення про те, як її слід зображувати, поширилися по всій Греції.

При всіх своїх неповторних характеристиках, Афродіта належала до типу богинь, які пов'язувалися з прадавнім образом Великої Матері. Останню не можна назвати богинею кохання у власному сенсі. Скоріше це божество сексу, породжуючої сили, яка виявляється в різних сферах буття. Вона асоціюється не лише з життям, але й зі смертю, за якою має прийти нове народження. Як така, вона має хтонічні риси, пов'язується з землею (як ґрунтом) та підземним світом. Ймовірно, що саме цю богиню зображують вже палеолітичні «Венери». До цієї категорії божеств відносяться єгипетські Ісіда. Нефтіда та Нут, близькосхідні Іштар/Астарт та Кібела. В Греції до типу Богині-Матері відносились, крім Афродіти, Гея та Деметра і Персефона.

Слід зазначити, що культ Богині-Матері міг приймати оргіастичні (екстатичне зближення з божеством) та містеріальні (проходження особливої присвяти заради гаданого подолання смерті та набуття вічного життя) риси.

Цей культ був характерно жіночим. Афродіта також була однією з тих божеств, які мали особливе значення для жінок.

Різні зображення Афродіти відбивали двоїстість її образу, який існував у двох «регістрах»: високому та низькому. Існують різні думки щодо того, який саме образ Афродіти – земний, чи небесний – був первинним.

Афродіта Небесна (Уранія), можливо, була першою. Вона виступає космічною силою, яка забезпечує життєздатність та родючість усієї природи. Як божество, пов'язане з символічним «верхом» вона мала такий епітет як «Акрайя» («Верхня, Гірська»), який використовувався на Кіпрі, в Кніді, Коринфі, Аргосі тощо. Афродіта Уранія, так само як римська Венера, займалася вегетативними процесами, була покровителькою весни як часу розквітання природі, квітів та садів, зокрема, яблуневих. В Сікіоні та Аргосі Афродіта ототожнювалась з старшою з трьох мойр.

Давні грецькі статуї Афродіти є доволі стриманими та навіть суворими. Однак, починаючи з 5-4 століть, під впливом загальної секуляризації мистецтва, образ богині стає більш чуттєвим та навіть грайливим.

За однією з версій, приблизно в цей самий період і під впливом цих самих трансформацій в міфології та релігії, виникає образ Афродіти Пандемос («Усенародної»), як богині вже суто людської, а не космічної, пристрасті та навіть хтивості.

Однак, слід зазначити, що є й інша версія, згідно з якою, риси Афродіти як богині сексу – результат не «зниження» образу, а його асоціацій з образом Астарти та інших аналогічних близькосхідних богинь. Зокрема, в Афінах знали Афродіту Гетеру, а в Коринфі й Ефесі – навіть Афродіту Порне («Повію»). В Коринфі жриці Афродіти займалися храмовою проституцією, що є чисто близькосхідною рисою. З іншого боку, афінська Афродита Пандемос була покровителькою шлюбу, родини, та єдності жителів полісу.

Зображення Афродіти інколи можуть доволі чітко протиставляти ці різні аспекти богині. Так, в Еліді стояли дві її статуї. На тій, що була створена Фідієм, Афродіта спиралася ногою на черепаху, тварину, яка символізувала

дім. А отже, богиня поставала покровителькою оселі та родини. Статуя роботи Скопаса зображувала Афродіту сидячою на цапі, символі хіті. Отже, поруч знаходилися образи і Уранії і Пандемос, які, напевне, розумілися як взаємодоповнюючі.

Протиставлення Небесної та Земної Афродіти могло виражатися за допомогою одягу. Зазвичай, Уранія зображувалася в довгому вбранні. Поступово з'являлися статуї, на яких богиня одягнена не повністю, як то славетна «Венера Мілоська», а з часом – і зображення оголеної богині. Відомі «альтернативні» образи, створені тим самим митцем. Так, Пракситель створив на замовлення жителів Коса статую Афродіти, але вони відмовилися від зображення оголеної богині, яке здалося їм нечестивим. Пракситель задовольнив їхні релігійні почуття, продавши їм статую одягненою богині. «Забраковану» статую купили жителі Кніду, причому загальна думка була, що саме вони опинилися у виграші – оголена статуя була значно краща за естетичним рівнем.

Дуже характерним сюжетом грецького мистецтва було народження Афродіти. Богиню зображували в той момент, коли вона виходить з моря. Одним з найкращих та найвідоміших зразків є так званий «Трон Людовізі». На центральній частині рельєфу зображена Афродіта, яка виходить з моря і одягається з допомогою двох німф. На лівій частині оголена гетера грає на подвійному авлосі, на правій – наречена приносить жертву. Все разом це символізує різні аспекти любові та різні соціальні ролі жінки.

Близькою є композиція так званого «Бостонського трону», на якому зображене зважування душів (психостазія). Центральний персонаж ідентифікується як Ерос, одна з богинь – як Афродіта.

В творах (статуетки, монети, фрески) на тему народження Афродіти вона інколи зображувалася стоячою чи сидячою на раковині морського гребінця. Цей мотив згодом використав С. Ботічеллі у «Народженні Венери».

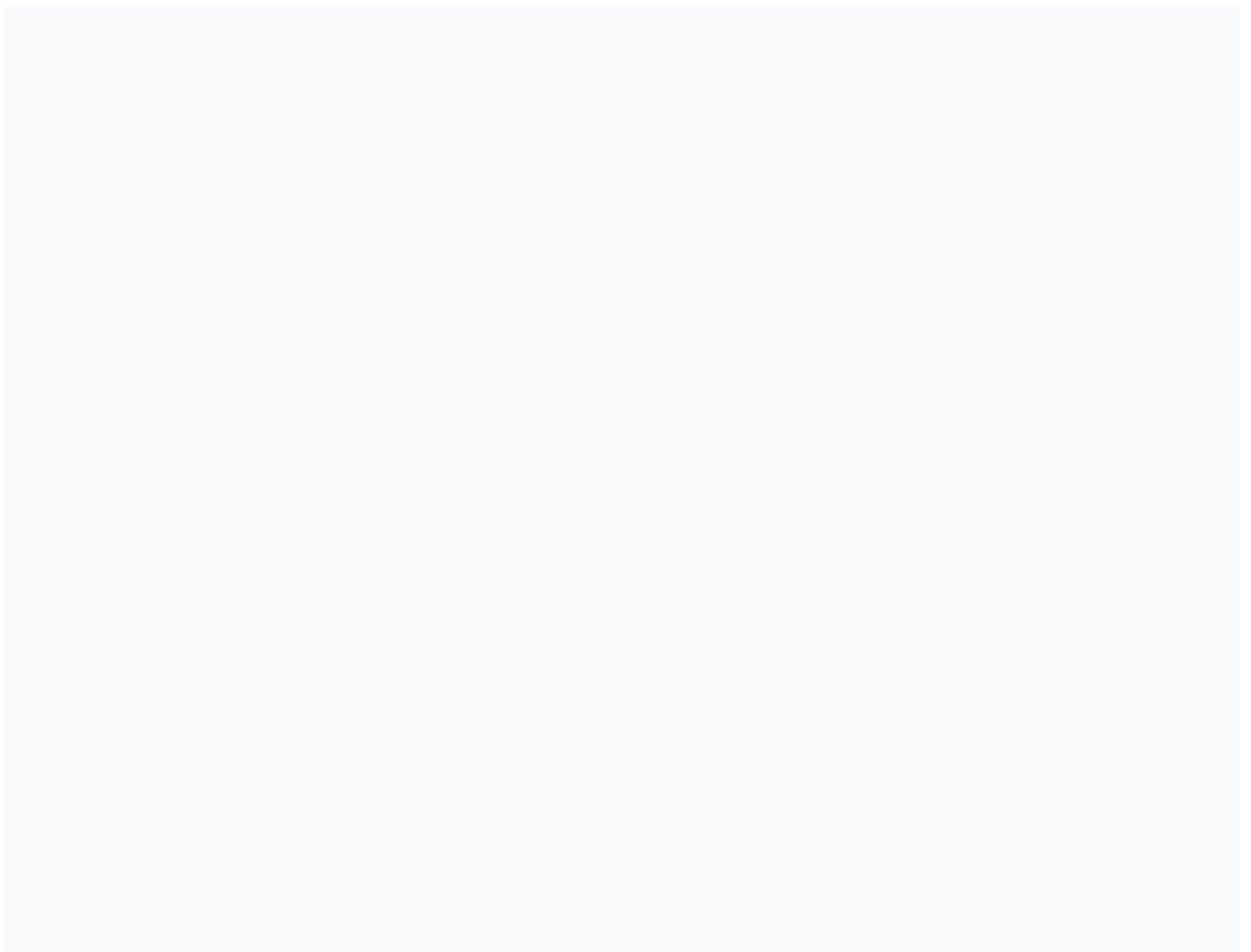
В епоху пізньої класики і, особливо, еллінізму, Афродіту все частіше зображували як прекрасну жінку без властиво божественних прикмет, зайняту

звичайними справами – купанням, розчісуванням волосся, застібанням сандалії тощо. Такий суто побутовий підхід теж може розглядатися як ознака секуляризації.

В тих випадках, коли Афродіта зображувалася не одна, її супутниками найчастіше постають Ерос, Арес та Адоніс. Популярною темою був також «Суд Паріса».

В давньому Римі Афродіта була ототожнена з Венерою, на яку були перенесені всі її властивості та заняття. Особливою шаною вона користувалася у представників роду Юліїв, які вважали її своєю прародителькою.

Образ Афродіти знов набув популярності в період Відродження. В деяких випадках відбувається складна авторська інтерпретація давніх міфів, як то на картинах Ботічеллі. На полотні Тиціана «Кохання земне і небесне», ймовірно, на відміну від давньогрецьких зображень, оголена фігура символізує кохання небесне, а одягнена – земне.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.

Основними божествами, які опікувалися всім, пов'язаним з любов'ю та коханням, були Ерос та Афродіта. При цьому цікаво, що, по-перше, стосунки цих двох божеств між собою не є однозначними (син і мати, або ж «брат і сестра»), а по-друге, кожен з них має щонайменше дві базові іпостасі.

Ерос у «Гесіода», яка, напевне, зберегла найдавніші уявлення про цього бога, постає космічною силою, яка виникла безпосередньо з (або щонайменше, після) Хаосу. Саме такий Ерос ближче до філософського осмислення любові як світового принципу, як то у вченні Емпедокла. «Другий» Ерос, грайливий і легковажний хлопчик чи юнак, ближчий до образу того солодко-гіркого почуття, яке зображували автори художніх творів, зокрема, поети. слід також зазначити, що Ерос уявлявся небезпечним, здатним спричинити страждання, звести з розуму, довести до загибелі.

Образ Афродіти теж є складним. Важливим є протиставлення Афродіти Уранії – Любові Небесної та Афродіти Пандемос – Любові Земної, навіть Вульгарної.

Таким чином, у грецькій релігії та міфології ми знаходимо доволі тонке розрізнення «космічного» та «психологічного» рівнів кохання, які, проте, не протиставляються один одному, оскільки мають покровителями тих самих богів.

РОЗДІЛ 4. ЛЮБОВ У ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ФІЛОСОФІЙ ТА МИСТЕЦТВІ

4.1. Філософське осмислення любові як онтологічного та гносеологічного принципу.

Поняття любові займає значне місце в давньогрецькій філософії. Причому існує два основних підходи до питання – онтологічний (властивий натурфілософії) та гносеологічний (представлений в період грецької класики та еллінізму). В першому з них любов розглядається як один з фундаментальних принципів існування світу. В другому – як спосіб для окремої людини піднятися до більш високого рівню пізнання буття та самовдосконалення.

В обох випадках любов розуміється як феномен, безпосередньо пов'язаний з принципами гармонії та цілісності.

4.1.1. Емпедокл

Уявлення про космічний, гармонізуючий характер любові-філії можна знайти у Піфагора. Але найбільш розроблену концепцію космічної любові з усіх досократиків презентує Емпедокл.

Емпедокл (бл. 490 – бл. 430 рр. до н.е.) є одним з найвідоміших натурфілософів. Він народився та жив у м. Акрагант (Сицилія), походив із аристократичного середовища, активно займався політикою, користувався популярністю у сучасників як філософ, лікар, пророк. В цей період філософія ще не повністю виділилася з-поміж інших сфер синкретичного знання, тому Емпедокл був мудрецем, мислителем в цілому, а не спеціалістом в якійсь одній сфері. В його творах знаходять навіть відлуння давнього шаманізму [16].

Основними творами Емпедокла є поеми «Про природу» і «Очищення», які дійшли до нас лише в уривках.

Ключовими поняттями його філософії є «Єдине», або «Сфайрос» та чотири елементи (земля, вода, повітря, вогонь), які з'єднуються та

розпадаються під впливом Любові (Філія) та Ненависті /Ворожнечі (Нейкос). Слід зазначити, що в українських перекладах нерідко використовується слово «Кохання», однак, як було показано в першому розділі, філія – це не пристрасний потяг, а приятель, любов-дружба.

Любов та Ворожнеча постають одухотвореними «даймонами». Любов характеризується як «липка», за своїми властивостями близька до води, а ворожнеча як «згубна», близька до вогню.

«Для пояснення утворення за допомогою змішування та розкладу різних форм буття можна навести приклад з фарбами. Різні кольори утворюються від поєднання різної кількості певних типів (коренів) барв» [20].

Слідом за Парменідом, Емпедокл визнавав неможливість переходу небуття в буття та навпаки. Звідси випливає, що ніщо не народжується і не помирає, а лише змінює форму завдяки об'єднанню чи розпаду елементів.

Вічне протистояння Любові та Ворожнечі проходить наступні фази:

1. Панування Любові – гармонійне злиття всіх чотирьох елементів створює монолітну нерухому сферу (Сфайрос). На цьому етапі виникають боги, люди, тварини;
2. В Сфайрос проникає Ворожнеча і починає роз'єднувати елементи;
3. Любов протистоїть цьому процесу, знов з'єднуючи та гармонізуючи все.

Цей космічний цикл повторюється нескінченно.

Доволі цікавою є теорія Емпедокла стосовно виникнення живих істот. На його думку, послідовно виникають: окремі частини організмів, не здатні поєднатися в ціле; монструозні невдалі поєднання таких частин; гермафродитні істоти, нездатні до розмноження; повноцінні тварини. Ця ідея не є еволюційною у власному сенсі слова, однак, викликає певний інтерес у сучасних палеонтологів своїм передбаченням складних взаємодій між різними видами (аж до переносу генів) як фактору еволюції.

Отже, Любов у Емпедокла розуміється, перш за все, як космічна сила, яка утримує світ від розпаду. Але водночас це і основа людського соціального

співжиття: вона закладена в сутність смертних членам, це вона викликає у них думки про любов та спричиняє мирні зайняття. Її називають Гефозіною (радістю), а також Афродітою [44].

Людина теж створена з чотирьох елементів, на які діють сили Любові та Ворожнечі. Відповідно, будучи одним цілим зі світом, вона може його пізнавати, хоча й не здатна зрозуміти його сутність до кінця.

Теорія Емпедокла, при всій своїй специфічності, вплинула на подальший розвиток філософських уявлень про світ. Так, в Середні віки вважалося, що світ керується законами «симпатії», або «приятні» певних об'єктів один до одного. Відлуння уявлень про космічне значення любові можна знайти і в пізнішій європейській літературі – від Данте до німецьких романтиків.

4.1.2. Платон

Ймовірно, найбільш складне та глибоке тлумачення теми любові надає Платон. Його концепція виходить далеко за межі власне давньогрецької філософській думці та слугує відправним пунктом для всієї подальшої традиції тлумачення цієї теми в європейській культурі.

Загальновідоме поняття «платонічного кохання» відсилає нас до праць цього філософа. Однак, в якості синоніма кохання «віддаленого», «безплотного» воно використовується лише в пізніших інтерпретаціях його праць. Зокрема, його пов'язують з ренесансним мислителем Марсіліо Фічіно. У самого Платона діалектика кохання набагато складніша.

Найвідоміша праця Платона, присвячена темі любові – це «Бенкет» («Симпозіум») [29]. Важливу інформацію також надає діалог «Федр». В цих текстах ми знаходимо міркування про такі форми любові як ерос та філія.

Основний матеріал щодо теми любові та кохання міститься в «Бенкеті». За структурою це – діалог, або ж полілог. В ньому кілька видатних афінських громадян, серед яких виведені реальні видатні історичні особи, зібравшись на бенкет в домі поета Агафона, який святкує отримання літературної премії, висловлюють свої позиції щодо любові.

Така відкрита для інтерпретаційних прочитань композиційна структура змушує вже покоління дослідників замислюватися про те, наскільки сам Платон поділяє позицію своїх героїв [40; 55; 57]. Згідно з одним підходом, кожна позиція подається як самоцінна, яка вносить дещо важливе в розуміння предмету, і тому цілісне уявлення про сутність любові складається лише в результаті прийняття до відома всіх промов. А значить, сам Платон «диригує» цим оркестром, зливаючи окремі точки зору в єдиний багатобічний аналіз предмету.

Згідно з іншою позицією, різноманітні думки щодо любові, слугують лише для того, щоб підвести до тієї позиції, яка є правильною з точки зору автора. Здебільшого, такою позицією вважають ту, що виражена в промові Сократа. Це можна пояснити, зокрема, тим величезним пієтетом, який Платон відчував до свого вчителя. А отже, намагаючись надати більшої ваги певній інтелектуальній позиції, він міг посилатися саме на авторитет цього мудреця. В цьому випадку для нас не завжди зрозуміло, які думки дійсно належать історичному Сократу, а які були приписані йому учнем, а насправді виражають позицію самого Платона.

Промова Сократа в «Бенкеті» відрізняється від інших – Сократ абстрагується від негативних моментів еросу, виділяючи в ньому найбільш важливе та позитивне. Тому його позиція, при всій своїй цікавості, є дещо однобічною, а значить, не може бути визнана такою, що повністю виражає ідеї самого Платона. Отже, для розуміння платонівського тлумачення кохання, слід взяти до уваги все, що було виголошено різними учасниками дискусії.

Композиція твору виглядає наступним чином. У вступі описано зустріч Аполлодора з Главконом, який просить його розповісти про бенкет в домі Агафона та про похвали Еросу, які там були проголошені. Аполлодор переповідає, як сам господар дому та його гості, всього шестеро (Федр, Павсаній, Еріксімах, Аристофан, Агафон, Сократ), проголошують промови про сутність та прояви кохання. Після виступу Сократа несподівано з'являється Алківад, який теж виголошує промову.

Першим слово бере Федр, друг Сократа, який займався риторикою та еротософією, і на честь якого Платон назвав інший свій діалог, присвячений темі кохання. З його слів стають відомими міфологічні уявлення про походження та сутність Ерота, в тому числі те, що він – найдавніший з богів. Це змушує нас згадати «Теогонію» Гесіода.

Про Павсанія відомо лише те, що він був близьким другом Агафона. В платонівському «Протагорі» та в «Бенкеті» Ксенофонта він виступає в якості софіста. Павсаній протиставляє двох Афродіт – небесну та земну (вульгарну), а також пов'язаних з ними двох Еросів і, відповідно, два типи любові – високої та грубо-почуттєвої.

Еріксімах – лікар за фахом. Його батько Акумен теж був лікарем, його ідеї про поміркованість у їжі та питті помітні в позиції його сина. Еріксімах розповідає про давні космогонічні та космологічні уявлення про Ероса, сила якого розповсюджується не лише на людей, але й на царину природи – тварин та рослини. Тому Ерос забезпечує всезагальну гармонію світу, пронизуючи його собою.

Як і Павсаній перед ним, Еріксімах розрізняє двох Еросів. Але він пов'язує їх не з двома Афродітами – земною та небесною, а з музами. Поміркований Ерос слугує музі Уранії (небесній), а отже є піднесеним. А нестримний Ерос слугує музі Полігімнії (той, що багато співає, чи співає для багатьох), а тому він приземлений та вульгарний. Цей вульгарний Ерос не відкидається повністю, але зазначається, що ставитися до нього слід обережно, щоб він «не породив нестриманості».

Агафон – афінський поет-трагик, в юності був близький до софістів, про що відомо з «Протагора». В його промові викладається основні прикмети Ероса та кохання, їх зв'язок з такими властивостями як краса, молодість, ніжність тощо.

Найбільший філософський інтерес викликають три промови – Аристофана, Сократа та Алківіада.

Аристофан – відомий драматург-комедіограф. Зокрема, в його комедії «Хмари» Сократ введений у доволі непривабливому вигляді та зближений з софістами. Не зовсім ясно, наскільки всерйоз слід сприймати те, що розповідає відомий гуморист. Навряд чи тут йдеться про міф, в якій дійсно вірили в буквальному сенсі. Скоріше, це слід розуміти в якості притчі [43].

Відповідно до його оповіді, колись люди ділилися на три статі – чоловічу, жіночу та андрогінну. Всі вони були сферичної форми з двома обличчями (які дивилися в протилежні боки), чотирма руками та чотирма ногами. Своєю могутністю та пихою ці люди загрожували богам, тому Зевс розрізав їх навпіл «як яйце ріжуть волосом». Аполлон заживив рани цих половинок, але у них залишилася психологічна травма від втрати цілісності. Кожна половинка тепер жадала знайти іншу. Зевс зжалився над ними і в якості компенсації дав їм кохання та сексуальні зв'язки.

В залежності від того, від якого цілого походить окрема особистість, визначається її гендерна орієнтація. Жінки, які були частиною жінки, та чоловіки, які були частиною чоловіка, тягнуться лише до подібних собі. Ті ж чоловіки та жінки, які колись були частиною андрогіна, тягнуться в коханні до протилежної статі.

У випадку, якщо людина зустріне свою «природну половину», виникає непереборний потяг до неї. Справжнє кохання викликає бажання злитися з іншою людиною в одне ціле – не лише фізично під час плотської союзу, але й думками, душею, самим своїм життям. Як читаємо в діалозі, якщо б Гефест запропонував закоханим зростити їх воєдино, вони з радістю погодилися б на таке повернення до первинної єдності. Зазначимо, що такий підхід принципово відрізняється від загальної настанови, яка панувала в грецькій культурі, в відповідно до якої, любов була справою однієї людини, спрямованої на набуття задоволення.

Отже, в промові Аристофана любов постає як вроджена сила, що змушує людину знайти втрачену цілісність. Ідея споріднених душ і пошуку «другої половини» все ще присутня і в сьогоденному суспільстві.

Сократ – відомий філософ, вчитель Платона та найвищий авторитет для нього – висловлює особливу позицію.

В центрі його уваги знаходяться вже не психологічні стосунки між двома емпіричними закоханими – кого любити, як любити, як себе вести в різних ситуаціях тощо, – а саме онтологічна сутність любові. Всі інші співрозмовники ведуть мову про соціально-психологічну практику, про те, яким повинен бути коханий, як він має відповідати на кохання тощо. В певному сенсі, їхній підхід споживацький, що повністю відповідає вже згаданих, типовій для давньої Греції, парадигмі. Сократ переносить фокус уваги на закоханого, на його психологічну потребу, на саму сутність любові. Тому ключовим поняттям є вже не досконалість (об'єкта кохання), а відчуття нестачі. Саме ця порожнеча, яку треба заповнити, і є рушійною силою механізму любові.

Тому тема честі юнака – психологічно-морально-соціальна проблематика – замінюється темою любові до істини. Отже, йдеться вже не про любов до красивого тіла (хоча її ніхто не відкидає, вимоги безплотності кохання тут нема). Але найголовнішим моментом є те, що відбувається підйом, сублімація від тілесного до духовного.

Далі, в промові Сократа відбувається зміна ставлення до міжлюдських відносин. Якщо в грецькій традиції чітко розрізняються ролі активного закоханого та пасивного коханого, то тут відбувається їх зближення. Така рівність є також в промові Аристофана, адже, якщо люди постають половинками колишнього андрогіна, то це не передбачає, що якась половинка була активною, а інша – пасивною. Вони рівні між собою. Але у Сократа ця рівність отримує додаткове і дуже важливе значення – закохані єдині у своєму пошуку істини.

Нарешті, має місце заміна образу пристрасного коханця образом мудреця, вчителя, людини, яка шукає істину і може вести за собою інших.

В своїй промові Сократ викладає особливий, авторський міф про походження Ероса. На відміну від інших джерел, Ерот постає у нього не богом,

а демоном / даймоном. Даймони тут виступають як посередники між богами та людьми, вісниками, які передають людям накази небожителів. Ерос є одним з таких посередників між небесним та земним.

В цьому псевдо-міфі Ерос постає сином Пороса, бога достатку, сина Метіди, та Пенії, богині бідності. Ерос поєднує властивості обох цих принципів. Як син Пенії він є бідним, грубим, безпритульним волоцюгою. Як син Пороса, він постійно прагне прекрасного, він спритний, сміливий, хитромудрий. Він також поєднує мудрість та невігластво. Він постійно прагне до краси, до вічного, до безсмертя.

Згодом Сократ переходить до теми еросу як сходження вгору, в тому числі – сходження до все більшого пізнання істини. Найперша ступінь цього сходження – народження дітей, які забезпечують біологічне безсмертя людини. Другий ступінь – практична діяльність, створення художніх та технічних шедеврів. Ще вищі ступені еротичного сходження пов'язані з любов'ю до краси. Тут відбувається перехід від любові до красивих тіл до любові до краси душі, і далі – до найвищої любові до сутності всіх речей.

При всій важливості промови Сократа самій по собі, її значення найповніше розкривається в цілісному контексті «Бенкету». Слова Сократа фокусують в собі більшість тем, які підіймалися попередніми ораторами.

Більшість з них акцентували таку властивість Ероса-божества і еросу-почуття як досконалість. Федр називає Ероса найдавнішим, а отже – найбільш поважним з богів. Давність тут постає як найкращій стан, як близькість до основ усього всесвіту. Агафон визначає Ерота наймолодшим з богів. Парадоксальним чином, це теж вказівка на його досконалість, оскільки молодість пов'язана з красою та ніжністю. Ерос у Агафона – найпрекрасніший з богів та джерело прекрасного, він несе і людям і богам любов, благо, а отже він є джерелом усіх чеснот, в тому числі справедливості, мужності, мудрості. Для Еріксімаха Ерос є джерелом здоров'я, родючості, гармонії, а отже теж носієм досконалості.

Сократ також цікавиться темою досконалості у її зв'язку з любов'ю, проте розкриває її принципово інакше. Для нього досконалість не є властивістю самого Ероса. Досконалість – це об'єкт любові, це те, що чого прагне закоханий, а значить за визначенням він цим не володіє. Отже, Ерос любить досконалість, але сам досконалим не є. Любов – це не стан, а скоріше інтенція.

В цьому позиція Сократа перегукується з ідеєю Аристофана, який теж в центр уваги ставить пристрасне бажання. Тільки у Аристофана це прагнення до цілісності, а у Сократа – прагнення до вічного володіння благом. Ця тема вічності виводить сократівські міркування на зовсім новий рівень. В тому числі, ці ідеї згодом бути переосмислені в християнському контексті.

При викладі своєї позиції Сократ посилається на Діотіму. В контексті суто чоловічої афінської традиції філософування посилення на жінку як інтелектуального наставника звучить парадоксально, але Сократ може собі дозволити парадокси.

Жриця Діотіма згадується не лише в творах Платона, але достовірної інформації про неї дуже мало, аж до того, що довгий час ведуться суперечки про її історичність [45; 53]. За словами Сократа, вона жила в Мантінеї (місто в Аркадії, славетне своїми пророками), і одного разу завдяки своєму мистецтву вона змогла відвести від Афін чуму. Ім'я її перекладається як «честь Зевса», що теж несе значне семантичне навантаження.

Сократ посилається на Діотіму, розвиваючи свою ідею любові як нестачі, а отже – відсутності досконалості. Ерос – це потреба, прагнення, бажання мати прекрасне та добре. При цьому прекрасне тіло залишається цінністю, однак, люди високих духовних властивостей особливо цінують, якщо воно поєднується з прекрасною та шляхетною душею.

Але ж, якщо Ерос не є досконалим, більш того, якщо його сутність полягає у постійному пошуку, прагненні, усвідомленні нестачі, то він не може бути одним з божеств, властивістю яких є блаженство. Саме тому Ерос і не

бог, і не смертний, але посередник між цими двома категоріям розумних істот – він даймон.

На думку Сократа, закохані прагнуть до породження – як тілесного, так і духовного. Він також посилається на Діотіму, коли розмірковує про духовне народження, і наводить як приклад Гомера та Гесіода, законодавців Лікурга та Солона як людей, чиї духовні породження увійшли в історію. Щоправда, не зовсім ясно, яким їхні досягнення пов'язані саме з почуттям кохання.

В промові Павсанія йшлося про те, що характер любові залежить від того, який саме з двох Еросів влучив у закоханого своєю стрілою. У Сократа цієї зовнішньої визначеності нема. Характер кохання залежить лише від характеру самої людини, яка його переживає.

Далі Діотіма розповідає про «таїнства любові», описуючи сходження людини до досконалості. В тому вигляді, в якому це передає Платон, виходить, що тут кохана людина відходить на другий план. Вона не стільки важлива і цікава сама по собі, скільки постає інструментом самовдосконалення закоханого. Від кохання до конкретної людини треба перейти до кохання до прекрасного і блага як принципів. Інколи такий підхід тлумачиться як ауто-еротичний. Хоча слід пам'ятати, що така любов до себе передбачає і шляхетність, і громадянську доблесть, і самопожертву.

Крім того, слід звернути увагу на завершення повчання Діотіми. Спостереження прекрасного не є остаточною метою самовдосконалення. Людина, яка пізнає прекрасне, отримує здатність породжувати справжню добродетель, а саме такі люди викликають любов богів та отримують безсмертя. Отже, головною метою любові як праці над собою стає створення добра.

Після закінчення речі Сократа починається дискусія, але майже відразу вона переривається появою Алківіада.

Алківіад – один з найпомітніших афінських політиків. В юності він був соратником та шанувальником Сократа. Його спосіб життя був доволі скандальним. І в діалозі Платона він несподівано з'являється в домі Агафона з

такою як і сам нетверезою компанією. У відповідь на пропозицію сказати хвалу Еросу, він замість цього промовляє хвалу Сократу, знов повертаючи тему любові від небесного виміру до земного – психологічного та соціального.

Цікавим моментом, який пов'язує весь діалог «Бенкет» в єдине ціле, є система лейтмотивів. В тому числі, в промові Алківіада – заключній – знов виникає та сама тема, яка була в промові Федра, з якої починався полілог. Це тема сором'язливості кохання. Розповідаючи про своє ставлення до Сократа, Алківіад зізнається, що лише перед ним відчуває зовсім не властиве собі відчуття – почуття сорому (*aischynesthai*), йому совісно (*synoida*) при Сократі. Це близько до слів Федра про те, що любов покращує людину та людські стосунки та спрямовує їх до блага. Люди бояться безчестя в очах коханого набагато більше, ніж такого само безчестя в очах родичів та друзів. Любов вчить соромитися.

Сократ, яким він постає в промові Алківіада, схожий на того Сократа, який з'являється у «Бенкеті» Ксенофонта. В цьому творі він акцентує в стосунках двох люблячих їхню спрямованість один на одного. Тут він протиставляє любов-прагнення, егоїстичну за своєю природою, та любов-дружбу. Щодо любові-бажання він висловлюється, що людина, яка звертає увагу лише на зовнішність коханого, схожа на орендаря, який думає тільки про те, щоб зняти багатий врожай. а не про підвищення цінності земельної ділянки.

На відміну від такого ставлення, любов-дружба єднає людей, вони доброзичливі, довіряють один одному, дбають один про одного, разом радіють та сумують, весело проводять час разом і допомагають у біді. Цікаво, що аналогічні ідеї виражені в «Бенкеті» не Сократом, а Павсанієм, який обґрунтовує ідею двох Еросів, один з яких є покровителем прекрасного кохання, інший – низького кохання-використання.

Таким чином, в «Бенкеті» кожна промова може розглядатися сама по собі, але лише разом вони утворюють діалектичний і багатоаспектний аналіз такого складного феномену як любов.

В цілому, в «Бенкеті» любов постає як явище, пов'язане з роботою над собою та самовдосконаленням, це духовне заняття, яке личить філософу. Кохання безпосереднім чином забезпечує пізнання, яке підіймається зі ступеня на ступінь. А отже, діалектика любові постає як діалектика пізнання.

Любов також безпосередньо пов'язана з красою, оскільки вона є прагненням до вищої форми прекрасного. А отже, філософія любові безпосередньо виходить на проблематику естетики. Наявні також виходи на етичну проблематику, оскільки некрасиві вчинки суперечать любові, людині стає за них соромно. А отже, любов веде до самовдосконалення в усіх аспектах – істини, добра та краси. В цілому, вона наближує люблячого до божественності.

Окрім «Бенкету» тема любові розгорнуто розкривається в платонівському діалозі «Федр». В тому числі тут йдеться про деякі аспекти предмету, які були опущені в «Бенкеті».

В цьому творі Сократ та ритор Лісій змагаються у похвалах Еросу. В результаті з'ясовується, що Ерот є двоїстим. Платон використовує порівняння душі з колісницею, яка запряжена двома конями, умовно – добрим та злим – які тягнуть її в різні боки. Один з коней тягне людину вниз, до важкого матеріального кохання, прив'язаності до речей. Другий підіймає вгору, відштовхується від матерії, щоб дістатися світу вічних ідей-ейдосів.

Душі людей є не однаковими. Ті з них, які прагнуть вгору до споглядання істини, підіймаються на крилах, ті, які на це не здатні, опускають крила та падають вниз [30].

В «Федрі» розкривається тема божественного натхнення (*mania*). Душа, яка пам'ятає прекрасний світ ідей, вирощує собі крила. Вона не має спокою і весь час шукає красу. Цей екстаз, який поєднує муку та блаженство, є проявом сили Ероса.

В цьому тексті Платон називає Ероса найдавнішим з богів. Саме він дарує людям блаженство, як за життя, так і після смерті. Однак, вже згадана двоїста природа цього божества – небесна та вульгарна – виявляється в різних

проявах кохання. Низька любов, властива нищим людям, зорієнтована на тіло, а отже є непостійною. Небесна любов вище всього ставить душу. Вона об'єднує людей, які не використовують один одного, а разом дбають один про одного, ставляють загальну мету та прагнуть до досконалості. Таке кохання зв'язує людей на все життя. Піднесення від земної любові до небесної є головним завданням самовдосконалення людини.

Отже, платонівський Ерос передбачав не генералізацію сексуального аспекту людського життя, а навпаки, її сублимацію. Тому інколи йдеться про особливу форму аскези, наявну в його вченні.

«Бенкет» та «Федр» - взаємодоповнюючі тексти, які разом дають цілісне уявлення про платонівську філософію любові. До них протягом багатьох століть зверталися мислителі, створюючи щоразу нові коментарі та інтерпретації. Починаючи з періоду Ренесансу, були написані численні коментарі. Серед найцікавіших філософів, які надихалися платонівською теорією любові, слід назвати Марсіліо Фічіно, Серена К'єркегора, Володимира Соловйова. Основними платонівськими темами, які знайшли своє продовження в європейській традиції були любов як шлях подолання смерті, пошук цілісності, єднання духовного та тілесного, людського та божественного.

Любов постає як спосіб подолання всіх перешкод, як дух всезагального єднання. Цілісність та єдність тут розуміються не лише в психологічному, але, перш за все, в метафізичному, теологічному сенсі. Таке розуміння залишилося пануючим в усій європейській традиції, де любов розуміється як шлях до цілісності. В тому числі це стосується і гносеології, завданням якої є зрозуміти сутність речей, зібрати з окремих фрагментів єдину картину.

Платонівське вчення про любов пов'язане з трансцендуванням – виходом за будь-які межі. В даному випадку – за межі суто особистого індивідуального буття. Ще одне міркування Платона, яке залишилося в філософії назавжди – це розрізнення любові-повноти (задоволеної суто людськими взаєминами з коханим), і любові-нестачі – постійного пошуку,

прагнення, яке не може задовольнятися матеріальним і вічно шукає абсолюту. Християнство поставило на місце цього невідомого, але найголовнішого об'єкту кохання Бога, тому настільки природним філософсько-релігійним синтезом став християнський платонізм.

4.1.3. Філософія любові після Платона

Платон був не єдиним мислителем, який звертався до філософських питань кохання. Але якщо його, в першу чергу, цікавила естетична природа любові, її зв'язок з красою, то низка пізніших філософів акцентували увагу на моральній стороні питання та розглядали любов у контексті філософсько-етичних цінностей.

Як було зазначено в першому розділі, у давніх греків існувало чітке розмежування понять «eros» і «philia» як любові-пристрасті та любові-приязні, любові-дружби.

Аристотель у «Нікомаховій етиці» розрізняв три роду дружби: заснованої на користі, на задоволенні та на гідності. Справжня мета і сенс любові у розумінні Аристотеля полягали саме у дружбі, а не у чуттєвому бажанні (eros). «Кохання, таким чином, походить швидше від дружби, ніж від чуттєвого потягу. Але якщо найбільше від дружби, то дружба і є мета любові. Отже, чуттєвий потяг або взагалі не є метою, або він є заради дружби» [2].

Аристотель розглядає феномен любові з погляду як етики, а й природної історії. В «Історії тварин» він докладно описує сексуальну поведінку різних живих істот. Цей аспект дуже природний для його натурфілософії, оскільки він безпосередньо пов'язує ерос із плоттю та чуттєвими насолодами, виділяючи три типи задоволень: від їжі, напоїв та «задоволення ліжка». Всі ці насолоди цілком природні, і прагнути до них є нормальним як для тварин, так і для людей.

Сексуальність для Аристотеля є властивим плоті типом енергії, що можна порівняти з фрейдівським вченням про лібідо. З іншого боку, таке

розуміння є принципово відмінним від християнських уявлень про тіло, душу і дух.

В певному сенсі, Аристотель продовжує філософію любові, розвинуту Платоном. Однак, він мало пише про кохання-ерос. Основним терміном, який він використовує в своїх працях є філія. Як ми знаємо, цим словом позначувалася спокійна приязнь, яка далеко не обов'язково пов'язувалася з сексуальністю, і могла бути спрямована не лише на людей, але й на суспільство в цілому, певні види діяльності, інтелектуальні положення тощо. Тому склалася традиція перекладати в цього працях слово «філія» як «дружба». В ряді випадків це дійсно виправдано, особливо коли йдеться про соціальні зв'язки між людьми. Так, в трактаті про політику Аристотель пише, що філія має пронизувати все суспільство, створюючи мережу зв'язків між людьми, завдяки яким держава є структурованою та інтегрованою [3]. Однак, в нашому контексті слід брати до уваги те, що «філія» - це все ж таки любов, хоч яка стримана і «спокійна».

Таким чином, Аристотель пише про абсолютно інший тип любові, ніж Платон – як за об'єктом, так і за характером почуттів та «результатом». Крім того, якщо для Платона, в якомусь сенсі, реальна кохана людина постає засобом для морального та інтелектуального вдосконалення (хоча й з тим принциповим моментом, що закохані можуть вдосконалюватися разом), то у Аристотеля йдеться про прихильність до людини заради неї самої, без якогось «надзавдання».

На його думку, філія є корисною для суспільства в цілому та часто поєднується з практичними міркуваннями у взаєминах конкретних людей. Однак, вона саме тим і відрізняється від виключно корисливих стосунків, що в ній наявна щира приязнь саме до певної особистості.

Аристотелю приписують афоризм «О, друже, друзів не існує». Тобто, з одного боку, всі людські стосунки не вільні від корисливих міркувань. З іншого, все ж таки, є близькі люди, разом з якими можна поміркувати навіть на таку ризиковану тему.

В працях Аристотеля зустрічається і поняття філаутії – любові до себе. Вона є абсолютно нормальною, якщо не заміняє собою всього розмаїття інших видів любові.

У інших давньогрецьких філософів ми зустрічаємо своєрідні, відмінні як від платонівських, так і від аристотелівських, концепції любові. Так, у епікурейців та стоїків є досить негативні висловлювання щодо кохання (еросу), різко відмінні від тих вихвалянь, які знаходимо у Платона. Зате їх можна порівняти з вченням Будди, адже і там і там йдеться про свободу людини від зайвих бажань, а значить і від пов'язаних з цими бажаннями страждань.

Стоїки та епікурейці ставили за мету досягнення внутрішньої незалежності (апатії, атараксії), яка передбачала обмеження потреб, відсутність сильних прив'язаностей, загальну мінімізацію емоцій.

Епікурейці визнавали помірковані чуттєві насолоди. Любов у них займає позицію десь між смачними стравами та красивими видовищами. Однак, загадані насолоди не були сенсом життя, а лише засобом досягнення атараксії – спокою як відсутності страждання.

Судячи з інших висловлювань, кохання постає тут скоріше як потенційна небезпека. Існує епікурівська класифікація насолод: 1) природні та необхідні, 2) природні, але не необхідні, 3) не природні та не необхідні. Любов відноситься до другого типу, і оскільки вона «не необхідна», то краще обходитися без неї.

Виходячи за межі суто грецької традиції, зазначимо, що римський епікуреєць Тит Лукрецій Кар в поемі «Про природу речей» тлумачить кохання фізіологічно, як результат переповнення організму певними «соками» [33]. Опис кохання, яке він надає, по-перше, стосується виключно сексуальної пристрасті, без яких би то не було душевних і тим більш, духовних аспектів. По-друге, підкреслюється марнота усіх намагань «закоханих» повністю задовольнити свої почуття (можливо, з'єднатися фізично в сенсі платонівського андрогіна).

Отже, на думку Лукреція, любовна пристрасть за своєю природою не може знайти задоволення, і це може довести людину до шалю. Відома версія, що Лукрецій і сам зійшов з розуму від любовного тронку, написавши свою поему під час коротких просвітлень. Невідомо, наскільки це відповідає дійсності, однак, віршований трактат «Про природу речей» починається зі звернення до Венери як могутньої природної сили, та приділяє темі любові доволі багато уваги. Слід зазначити, що кохання розглядається переважно негативно – воно змушує людей розорятися, відходити від корисних справ, переставати бачити світ, таким як він є. Кохання порівнюється з хворобою, яка вимагає лікування. Стосовно сексуальної практики, він виступає з моралізуючої позиції, визнаючи її тільки як таку, що забезпечує дітонародження.

Стоїки теж вбачали у любові скоріше джерело небезпеки, ніж спосіб душевного вдосконалення. Так, Сенека в «Листах до Луцилія» називає кохання недосконалою (чи навіть збожеволівшою) дружбою, яке може приносити шкоду [37].

У Цицерона теж є засудження кохання. В трактаті «Про старість» він посиляється на піфагорійця Архіта Тарентського, який відкидає любовні насолоди, як такі, що можуть приводити до злочинів, інцесту та державної зради. Тому старість, яка звільнює людину від влади пристрастей, та пов'язаних з ними вад, розглядається як благо [41].

Отже, і епікурейці і стоїки розглядали кохання переважно як злу силу фізіологічного походження, якій слід протистояти за допомогою розуму та волі.

Така позиція значною мірою спиралася на тогочасні медичні уявлення (в широкому сенсі – разом з натурфілософією, етикою та психологією). Такий широкий підхід дозволяє включати медичні тексти в корпус теоретичних праць на тему любові. Власне, в «Історії сексуальності» М. Фуко вони і є основним джерелом інформації [40].

В давньогрецькій культурі сексуальна активність розглядалася як така, що є природною, але потребує певного контролю, оскільки ексцеси можуть привести до різних фізичних та психічних захворювань. Зокрема, регулярна сексуальна активність вважалася важливою для жіночого здоров'я. Однак, любовний акт створює надлишок енергії, яка має бути контрольованою [58]. Гален порівнював акт любові з епілепсією – на його думку, вони мали спільні «симптоми», а отже, насолода має не лише користь (зокрема, усунення меланхолії), але й якісь зв'язки з хворобою.

Отже, давньогрецька (та давньоримська) медицина, в цілому, позитивно ставилася до людської сексуальності, але наголошувала на необхідності зваженого підходу, який виключав все «надлишкове», що могло привести до захворювання.

«Душевно-духовний» напрямок осмислення любові, закладений ідеями Платона та Аристотеля, продовжують неоплатоніки, представники однієї з провідних філософських шкіл періоду пізньої Античності.

Неоплатоніки інтерпретують платонівське уявлення про ерос як релігійне почуття, спрямоване на трансцендентне Єдине. Там, де у Платона йдеться про суто земне кохання до конкретної людини, яке може піднятися до більш високого гносеологічного та морального рівня, у неоплатоніків переважає суто містична тематика.

Неоплатонізм відомий вченням про ієрархічні рівні світобудови. «Земне», тілесне кохання знаходиться на одному з нижчих рівнів. Однак, людина здатна підійматися, щабель за щаблем, вгору, аж до принципу Єдиного. Отже, як і у Платона, пристрасне кохання (ерос) до конкретної людини повинно бути не самоціллю, а способом увійти в особливий стан екстазу, який дає «енергетичний поштовх» для духовної роботи. На це здатна не кожна людина, а лише така, яка всім своїм способом життя звільнила себе від таких деструктивних емоцій як ненависть. Тоді її «випромінювання» любові поширюється не лише на коханого, а на всіх і все.

Одним з основоположників та найяскравіших представників неоплатонізму був Плотін (III ст. н.е.). Для нього краса є світовим принципом, який виявляється в конкретних речах і постає відправною точкою для процесу самовдосконалення душі за допомогою любові.

Плотін тлумачить платонівський міф про походження Ероса від Багатства та Бідності, виходячи зі свого уявлення про сутність небожителів. Сп'яніння Пороса було викликане нектаром, бо вина тоді ще не існувало, оскільки не ще було почуттєвого світу. Пенія виникла не в матеріальній сфері, а в царині Розуму, як відсутність Блага. Тому батьками Ероса є вищий Розум та дещо непросвітле. Тому і сам він не досконалий і не самодостатній, і ніколи не буває повністю задоволеним. Справжньою метою людини є любов до абсолютного і вічного першоединого Блага [31].

Неоплатонізм пережив розпад античної цивілізації. Його ідеї суттєво вплинули на християнську (а згодом також на мусульманську та іудейську) теологічну та філософську думку, а отже на всю подальшу культуру Європи.

4.2. Тема любові та кохання в античному мистецтві

Для більш повного розуміння давньогрецького ставлення до феномену любові в його розмаїтих вимірах, слід також звернутися до художньої творчості. Через надзвичайне багатство та розмаїття культури давньої Греції, зробити навіть короткий огляд всіх творів та напрямів, в яких так чи так відбивається тема кохання, практично неможливо. Тому ми обмежимося лише виявленням деяких тенденцій.

Об'єктом аналізу будуть, перш за все, літературні твори (епос, драма, лірика) та образотворче мистецтво. Серед літературних жанрів, в яких любов є сюжетотворюючим елементом, або ж об'єктом психологічного аналізу, можна назвати епічний, ліричний, сатиричний, філософський, побутовий.

Як вже зазначалося, в поемах Гомера, і взагалі, в троянському циклі, є багато любовних ліній. В найширшому сенсі їх можна розділити на два типи: «правильне» та «неправильне» кохання.

До «правильного» відноситься вірна, надійна любов-приятельство, яка реалізується у шлюбі. Вона виявляється в стосунках Гектора та Андромахи, Одиссея та Пенелопи. Напевне, саме про такий тип взаємин мріє Навсікая, задивляючись на Одиссея.

«Неправильне» кохання є, перш за все, зазіханням на чуже, спробою побудувати щастя на руйнуванні вже сталих стосунків інших людей. Це кохання Паріса та Єлени, а також кохання Каліпсо, яка утримувала Одиссея від виконання його обов'язку (згодом цю тему повторив Вергілій – у нього Дідона утримує Енея від виконання його передвизначеної долі – заснувати нову державу).

Ця тема зазіхання на чуже зустрічається і в трагедіях, де вона може ще поглиблюватися натяком на тему інцесту, як то в згубній пристрасті Федри до свого пасинка Іполита.

Пристрасне кохання (ерос, манія) зображується як небезпечне ще й тому, що через ревності воно може привести до нерозважливих (Деяніра, яка

несвідомо губить Геракла; Прокріда, яка гине, опинившись не в той час не в тому місці), або й злочинних дій (Медея, яка вбиває не лише суперницю, але й власних дітей).

В комедіях тон, як те й годиться, є легшим, але юнацьке кохання (ерос) теж зображується як запаморочення, яке змушує людину робити помилки, і від якого слід одужати.

Відомий в античності також і власне еротичний жанр, в якому йдеться в основному про чуттєву насолоду, а основною цінністю виступає задоволення. Ані глибини почуттів, ані інтересу до «коханого» як людини тут практично нема.

Зовсім іншим є зображення кохання в ліриці, оскільки тут це почуття показано не «ззовні», а «зсередини», всерйоз і з розумінням тонких психологічних нюансів.

Серед поетів, які зверталися до теми кохання, однією з найславетніших є Сапфо (630–570 рр. до н. е.). Вона походила з м. Мітілена на о. Лесбос, та відома, зокрема, своїми віршами, які присвячені любові до інших жінок, звідки вже в античні часи пішов вираз «лесбійське кохання». Багато даних про життя Сапфо є відверто недостовірними, але безперечно те, що вона в якості видатного поета та композитора користувалася значним визнанням в межах всієї Еллади.

Слід зазначити, що статус жінок в Еолії сильно відрізнявся від такого в Афінах. Зокрема, на о. Лесбос зберігалася давня традиція існування окремих чоловічих та жіночих спільнот. В межах такої організації (фіасу) Сапфо очолювала музично-літературну школу «Дім Муз». Члени цієї групи постійно обмінювалися віршами на різні теми. Коли «випускниці» одружувалися, Сапфо писала їм весільні пісні – епіталами. В цілому, ця тема жіночих спільнот, які мали також релігійні функції, заслуговує на подальше дослідження.

Сапфо писала на різні теми, однак, найбільш відомими стали її вірші про кохання, яке описується як таке, що несе водночас біль і радість.

Прагну тільки померти я...
У хвилину прощання, ридаючи,
Говорила вона мені:
"Сапфо, бідні з тобою ми!
Ні, не можу тебе я покинути!"
Я ж тоді відказала їй:
"Мила, їдь собі з радістю,
Лиш мене не забудь, пригадай лише,
Що була мені люба ти,
Не забудь і того, що нам
Довелося зазнати прекрасного [35].

Отже, вже в 7 ст. до н.е. давньогрецька література зображувала тонку діалектику почуттів. Недарма саме Сапфо, наскільки нам відомо, першою у світовій (щонайменше в європейській) літературі використовує слово «гірко-солодкий», характеризуючи ним кохання.

Певну інформацію про абсолютно відмінне осмислення теми любові в пізній античності ми можемо отримати з творів Лукіана (II ст. н.е.). Так, в «Розмовах гетер» описується життя цієї соціальної категорії жінок. В діалозі «Два кохання» співрозмовники обґрунтовують любов до жінок та любов до хлопчиків. Позиція самого автора не наголошується, але дає критикам можливість постулювати, що він схиляється до першої позиції.

В елліністичній літературі I-II ст. н.е. виникає та набуває популярності жанр, в якому кохання стає основним змістом та рушійною силою сюжету. Це так званий елліністичний роман, або ж любовний роман. Він в значній мірі сформував подальші традиції європейської прози.

В ньому йдеться про долі виключно прекрасних (настільки, що їх інколи приймають за небожителів) та досконалих в усьому юнака та дівчини. Вони люблять один одного, але волею долі змушені розстатися і пережити безліч небезпечних пригод.

Частково ці романи є фантастичними, але містять в собі багато відомостей

про елліністичний світ, причому деякі, такі як «Ефіопіка» Геліодора, розповідають не лише про власне середземноморські країни, але й про більш віддалені частини Африки [7].

Герої романів потрапляють в полон до піратів, опиняються в рабстві, мандрують з країни до країни, проходять різноманітні важкі випробування. Незважаючи на всі нещастя, вони залишаються вірними собі та своєму кохання та возз'єднуються у фіналі. Таким чином, взаємне кохання постає найвищою цінністю, від якої герої не відрікаються ні при яких умовах (а в сюжеті йдеться і про спокуси і про погрози, аж до загрозу смерті). Таке тлумачення вірності та незамінності коханої людини ніким іншим, суттєво вплинуло на подальше тлумачення теми любові в усій європейській культурній традиції.

На тлі авантюрних сюжетів більшості елліністичних романів виділяється повість Лонга «Дафніс і Хлоя» [22]. Тут нема масштабного історико-політичного тла та далеких мандрів. Основний зміст твору – психологічно тонко виписане кохання юної пари, яке виникає та розгортається на тлі ідилічної сільської місцевості. Драматичні події тут наявні, але все ж таки загальний тон оповіді ліричний з деякими ностальгічними нотами. Саме ця психологічна переконливість, душевність, близькість до «позачасової» природи зробила цей твір доволі популярним, і далеко не тільки серед істориків літератури. Слід також звернути увагу, що «Дафніс і Хлоя» вплинули на надзвичайно важливий для всієї європейської культури жанр пасторалі, в якому оспівується «природне» кохання на тлі окультуреної, але не зіпсованої природи.

Для кращого розуміння специфіки давньогрецького художнього тлумачення кохання, варто також зупинитися на деяких творах на цю тему, які належать до римської культури. Тим більше, що помітна частина римських творів були або зроблені за зразком більш ранніх грецьких, або ж взагалі написані етнічними греками, які працювали в Вічному місті.

Зокрема, комедії Плавта та Теренція запозичують типажі грецької комедії, серед яких – пара закоханих та посередниця. Відлуння цього мотиву можна знайти і в значно пізніших творах, аж до «Ромео і Джульєтти» Шекспіра.

Любовна лірика добре представлена творами Гая Валерія Катулла. Хоча його поезія охоплює широкий спектр тем, Катулл, ймовірно, найбільш відомий віршами, які описують його напружені стосунки з жінкою, яку він називає Лесбією. В одному з них дається коротке, але потужне відображення протиріч кохання: я ненавиджу і я люблю. Отже, знов кохання зображується як суперечливе за своєю сутністю [19].

Тема кохання займає значне місце в «Буколіках» Вергілія. Зокрема, в Еклозі 10 розповідається про товариша Вергілія, поета Гая Корнелія Галла. Галл марніє від кохання, більшу частину вірша займає його плач. Плач і життя Галла закінчується знаменитим рядком: *omnia vincit amor, et nos cedamus amori* («любов перемагає все; дозволь мені теж піддатися кохання») [5].

Ймовірно, найбільш повним чином античне ставлення до кохання (в його римському варіанті) виявилось в творчості Публія Овідія Назона (кін. I в. до н. е. - поч. I в. н. е.). Особливий інтерес в нашому контексті викликають «Любовні елегії», «Мистецтво кохання» (*Ars amatoria*) та «Ліки від кохання» (*De remedio amoris*).

В першому творі описується кохання як почуття, надаються замальовки з життя, різні характери та ситуації [26].

В другому творі автор надає поради щодо того, як завоювати кохання. В третьому – поради лише чоловікам, як розірвати відносини. В певному сенсі, ці тексти можуть розглядатися як трилогія, в якій любов розглядається в різних аспектах.

В «Мистецтві кохання» є короткий пасаж щодо космологічної ролі любові, яка тлумачиться за Емпедоклом [28, II, 467-489]. Але теорія кохання автора цікавить менше, ніж практика.

Іронічна форма та ставлення до кохання як до гри (людос), можливо, стали причиною заслання Овідія, чий твори ідейно розходилися з політикою імператора Августа, спрямованою на повернення до традиційних римських цінностей, в тому числі – до міцності сімейних зв'язків. Слід зауважити, що, виходячи з творів Овідія, можна зробити висновок, що кохання поставало для автора як найголовніше в житті, його сутність. Кохання в його зображенні – це скоріше закоханість, ніж палка пристрасть або ж глибока та постійна любов. Але й воно потребує зосередженості на цьому почутті та значних зусиль. Недарма він порівнює закоханого з солдатом.

Овідій виступає проти корисливості у коханні, оскільки почуття мають бути взаємними. Саме тому любов слід завойовувати, а не купувати. Низка порад Овідія стосується жінок, які мають культивувати та підкреслювати свою красу та привабливість.

Є у нього також деяка інформація щодо сексуальних технік, але (як і в усій античній та пізнішій європейській) традиції, нічого подібного до індійської Камасутри – як за обсягом так і за релігійно-містичним значенням – тут знайти не можна. В порівнянні з деякими східними традиціями «еротична теорія» була розвинута значно менше. Тому вже в новітні часи, європейців, вихованих на античній спадщині, чекало багато міжкультурних несподіванок і непорозумінь при контакті з індійською та далекосхідними культурами.

В «Ліках від кохання» Овідій дає дві основні поради тим, хто бажає звільнитися від небажаного почуття. По-перше, зайнятися якою-небудь практичною справою, яка буде займати час та енергію. По-друге, відшукувати (або й вигадувати) недоліки у своєї коханої.

Ще один славетний твір Овідія, в якому значне місце займає кохання – «Метаморфози», збірка грецьких міфів, присвячена долі персонажів, які після (або замість) смерті були перетворені на рослини, тварин, небесні тіла тощо [27]. В більшості випадків історії кохання мають нещасливий фінал. Однак, є і протилежні приклади, де йдеться про довге та вірне взаємне кохання, таке як

у Філемона (ім'я якого показовим чином означає «Однолюб» чи «Одна філія») та Бавкіді.

В античній, зокрема, римській, літературі, існувала ще одна тенденція зображення кохання – як гранично зниженого почуття, в основі якого лежить лише егоїстична насолода. Зокрема, саме такими є стосунки героїв «Сатирикона» Петронія (І ст. н.е.).

В цілому можна зазначити, що в античній літературі представлений широкий спектр уявлень про кохання – починаючи з тлумачення його як виключно прагнення до власного задоволення, і закінчуючи піднесеним почуттям, яке поєднує душі закоханих і визначає все їх життя.

Переходячи до образотворчих мистецтв, слід зазначити, що теми, пов'язані з любов'ю та сексом, могли тяжити до одного з трьох можливих регістрів. В першому випадку в центрі уваги міфологічний «нижній світ», до якого відносяться тварини та міксантропічні істоти. В другому – дійовими особами є люди. в третьому – божества. Адже, як вже було зазначено в третьому розділі, Ерос розумівся як божество, якому підвладна вся природа і весь світ.

Зображення тварин, а також міксантропічних істот, таких як сатири та кентаври, пов'язувалися з нерозумними, емоційними, стихійними силами, які завжди мають триматися у покорі та контролюватися розумом.

Однією з поширених тем була кентавромахія – бій людей (з народу лапіфів) з кентаврами, які порушили закони гостинності, і під час весільного бенкету почати зазіхати на людських жінок. Результатом стало практично повне винищення кентаврів. Тут нестримний тваринний ерос виступає в якості небезпечної антисуспільної сили, яка повинна бути терміново та рішуче придушена. Цей сюжет нерідко зображувався на храмових рельєфах, де він повинен був справляти виховальну дію.

Ще однією поширеною темою зображень, але вже не стільки на храмах, скільки на численних предметах побутового призначення (особливо в елліністичний період), були сатири. Часто вони займалися сексом в таких

формах, які задавалися давнім грекам водночас непристойними та комічними. В тих випадках, коли сатири зображувалися в компанії людських жінок, або ж німф (наприклад, у почті бога Діоніса при святкуванні діонісій), їхні залицяння залишаються безуспішними. В сценах за участю сатирів ніколи не бувають присутніми Ерос чи Афродіта – це принизило б олімпійських богів [51]. Фалічні зображення, і взагалі, все, пов'язане з гіперсексуальністю, в античності мають підкреслено знижені конотації, на відміну, наприклад, від індійської традиції.

«Серединний», людській рівень кохання, пов'язаний з зображенням повсякденних любовних сцен, яких дуже багато на червонофігурній кераміці. Такі малюнки в своїй сукупності створюють своєрідну енциклопедію, в якій можна знайти інформацію щодо психологічних переживань, сексуальних практик, соціальних звичаїв, релігійної обрядовості та еротичної магії. Тут можна знайти сцени кохання, спокуси, зрад, сексуального виховання, залицянь, весільної обрядовості, еротичних ігор тощо. Наявні численні ілюстрації до відомих літературних творів, а також міфів, причому в деяких випадках зображення не повністю відповідає тій версії тексту, яка дійшла до нашого часу, а отже є додатковим джерелом інформації. Якщо в період архаїки еротичні сцени у вазописі ще бувають пов'язані з культом, то з часом тематика стає світською, а в малюнках все більше цінуються краса тіл та граційність рухів.

«Божественний рівень» підкреслює цю пластичну красу зображень, яка просвітляє та підіймає будь-яку тему. Завдяки високому художньому рівню малюнку, тілесне тут поєднується з душевним, а через естетичну виразність і красу – і з духовним.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Філософське осмислення теми любові в Давній Греції можна розділити на декілька смислових напрямів.

Перший напрям, який розвивався в межах натурфілософії і має, ймовірно, міфологічне походження, пов'язаний, перш за все, з іменем Емпедокла. Тут любов (філія) постає як споконвічна космічна сила, яка, разом з Ворожнечею, забезпечує пульсуючу динаміку світового буття, в якому переважають то сили з'єднання, то роз'єднання. Це уявлення про особливу силу «симпатії» яка притягує певні об'єкти один до одного, залишалося в культурі ще довгий час, аж до Середньовічної та Ренесансної філософської думки.

Другий напрям, представлений Платоном та неоплатоніками, концентрується на любові (ерос) як способі пізнання краси та істини та вдосконалення людської душі. Якщо в працях Платона представлені різні аспекти любові, в тому числі – психологічні та соціальні, то в неоплатонізмі акцент переноситься на релігійно-містичний аспект кохання. Платон спирається на наявну релігійну та міфологічну традицію, але при цьому доповнює її авторськими міфами – про андрогінів та про походження Ероса від Багатства та Бідності.

Третій напрям, який розглядав любов в психологічному, і навіть фізіологічному аспекті, пов'язаний з епікурейцями та стоїками, яких поєднувало насторожене ставлення до пристрастей та прив'язаностей, які заважають людській самодостатності та незворушності.

В античному мистецтві протягом віків відбувається зміна акцентів. Спочатку переважала більш серйозна подача матеріалу, зокрема – протиставлення «правильної» сімейної вірності та відданості і «неправильних» надмірних пристрастей, до того ж, ускладнених темою зазіхання на «чуже» в епосі. Згодом, в період еллінізму та в римській культурі, відбувся зсув в бік більш грайливого (в сенсі людосу) тлумачення теми.

В ліричній поезії однією з провідних тем є діалектика кохання, яке подається як складне та динамічне почуття, яке поєднує насолоду та страждання. Ця тема поєднання солодкості та гіркоти відсилає нас до міфологічного образу бджоли, який може поєднуватися з образом Ероса, а також індійського Ками, що свідчить про транскультурні характеристики тлумачення почуття кохання.

В образотворчому мистецтві гіперсексуальність розумілася як властивість істот, які стоять за рівнем розвитку нижче людини (тварини, кентаври, сатири), або ж як комічна властивість персонажів, які подаються у «зниженому» вигляді. Теми, пов'язані з еросом людей, розмаїті та відображають різні форми діяльності (включаючи ігри, релігійні та магічні дії, обряди тощо). Еротичні зображення, в яких беруть участь боги, ілюструють, або ж доповнюють відомі міфи. Інтерпретація, здебільшого, є гармонізованою та естетизованою.

ВИСНОВКИ

1. В культурі Давній Греції було наявне глибоке розуміння сутності любові як одного з найголовніших принципів, який забезпечує стабільність космічного, соціального та психологічного буття людини в її єдності з природою. Види любові розділялися за інтенсивністю переживання, а також за характером почуттів (спрямуванням виключно на задоволення закоханого, чи на турботу про коханого). Розроблена греками класифікація використовується в сучасній психології.
2. На найзагальнішому рівні, любов (філія або ерос) розумілася як сила, яка зв'язує між собою всі речі світу – як в космологічному сенсі, так і в сенсі забезпечення існування природного буття. На рівні суспільства вона могла розглядатися як така, що забезпечує переважання доцентрових сил над відцентровими.
3. Соціальна практика була дещо складнішою, і не близькою до норм сучасної Західної культури, а тому потребує окремого осмислення. Це, перш за все, стосується чіткого розділу сфер діяльності чоловіків та жінок, що приводило до того, що сімейні пари могли мати мало спільних справ та інтересів. Кохання та сімейні стосунки розглядалися як окремі, не завжди пов'язані між собою явища. Це часто приводило до пошуку кохання в позашлюбних стосунках, що для чоловіків вважалося цілком нормальним. Більш того, виникло уявлення про бажаність еротичних стосунків дорослих чоловіків з хлопцями-підлітками, якими вони опікувалися та чиею освітою та соціалізацією займалися.
4. Давньогрецьку культуру (в тому числі й афінську, яка є найбільш вивченою, і в якій ці риси виявлялися найбільш виразно), не можна вважати однозначно гомосексуальною, як це інколи буває. Скоріше можна казати про «поліморфізм» давньогрецького еросу, в якому вільнонародженому чоловіку була доступна різноманітна сексуальна активність, за умови, що він зберігав за собою домінуючу, активну позицію.

5. Самі представники старогрецької традиції осмислювали цю багатоаспектність любові. Зокрема, це відбилося в двоїстості уявлень про її божественних покровителів. Такими божествами-покровителями кохання були, перш за все, Ерос та Афродіта. У відповідності до загального діалектичного підходу до теми кохання, їх образи теж постають двоїстими. Ерос постає і як одне з найстаріших і наймогутніших божеств, і як юний пустотливий син Афродіти. Образ Афродіти розділяється на Афродіту Уранію (Небесну) та Афродіту Пандемос (Земну, Всезагальну, Вульгарну). Відповідно, кохання осмислювалося як почуття, яке може або підіймати людину до небес, або ж залишати на суто земному рівні.
6. Філософське осмислення філософії, в значній мірі, розвиває міфологічні уявлення. Для натурфілософії, зокрема, для Емпедокла, Любов (філія) постає космічним принципом, який зв'язує між собою всі речі. В гносеологічному та етичному сенсі (у Платона та неоплатоніків) любов (ерос) виступає засобом пізнання та самовдосконалення, що викликає в пам'яті Афродіту Уранію. Таке розуміння любові було успадковано неоплатонізмом та вплинуло на розвиток усієї європейської інтелектуальної традиції. У епікурейців та стоїків любов постає як суто земна справа, яке має потенційні небезпеки, оскільки є несумісним з внутрішньою незалежністю людини.
7. В давньогрецькій літературі можна виділити зображення «правильного» (суспільно корисного сімейного) та «неправильного» (деструктивного для психіки людини та суспільних стосунків) кохання. Останнє, зокрема, може ставати темою трагедій, які мали вчити глядачів не піддаватися власним пристрастям. Та сама ідея, виражена принципово іншими засобами, могла подаватися також в комедії та сатирі. Лірична поезія надає тонкий аналіз почуттів закоханого, часто акцентуючи тему двоїстості кохання, яке приносить і насолоду і страждання. В образотворчому мистецтві наявне протиставлення «тваринної»

гіперсексуальності, яка теж зображувалася як небезпечна та/або комічна, та людського кохання – осмисленого та контрольованого почуття.

8. В цілому, в Давньогрецькій культурі любов постає могутньою силою, яка існує стільки, скільки існує сам світ, і якій підвладні не лише люди, але й всі живі істоти, а також боги. При цьому занадто нестримне, неконтрольоване розумом кохання може бути згубним як для закоханого, так і для інших людей, які опиняються в сфері дії цієї сили. Тому завданням людини постає осмислення своїх почуттів та перетворення їх на джерело творчої діяльності, в тому числі в філософському та мистецькому пізнанні та вдосконаленні світу.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Апулей, Луцій. Метаморфози, або Золотий осел / пер. з латин. Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Lucius Appuleius/Metamorfozy](https://chtyvo.org.ua/authors/Lucius_Appuleius/Metamorfozy) (дата звернення: 01.12.2023).
2. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з латин. В. Ставнюка. Київ : «Аквілон-Плюс». 2002. 480 с.
3. Аристотель. Політика. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm> (дата звернення: 01.12.2023).
4. Арістофан Ахарняни / пер. з давньогр. А. Содомори. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9117> (дата звернення: 01.12.2023).
5. Вергілій, Публій. Буколіки / пер: М. Зерова URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3630> (дата звернення: 28.11.2023).
6. Вітовська В. Вільні стосунки, поліаморія, гомосексуалізм. Чого стародавні греки навчили нас у сексі та коханні? URL: https://bit.ua/2020/02/greek_about-sex/ (дата звернення: 02.12.2023).
7. Геліодор. Ефіопіка (уривки) / Пер. з давньогр. В. Зданевича URL: <https://www.ukrlib.com.ua/kratko-zl/printout.php?id=610&bookid=0> (дата звернення: 01.12.2023).
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер. з давньогр. А. Білецького. Київ : Наукова думка. 1993. 576 с.
9. Гесіод. Роботи і дні / пер. з давньогр. В. Свідзінського URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printoutof.php?id=145&bookid=0> (дата звернення: 30.11.2023).
10. Гесіод. Теогонія (Походження богів) / пер. І. Франка / Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. 1977., т. 8. с. 318-320.
11. Гімерос – грецький бог еротичного бажання. / Міфології URL: <https://avareurgente.com/uk/himeros-hretskyu-boh-erotychnoho-bazannia> (дата звернення: 28.03.2023).

- 12.Гомер. Іліада / пер. з давньогр. Бориса Тена. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=529> (дата звернення: 30.11.2023).
- 13.Евріпід. Вакханки / пер. з давньогр. А. Содомори URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3017> (дата звернення: 28.11.2023).
- 14.Евріпід. Іфігенія в Авліді. Евріпід. Іфігенія в Авліді. / пер. з давньогр. А. Содомори. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3015> (дата звернення: 28.11.2023).
- 15.Елевсинські містерії // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А—Л. С. 325.
- 16.Емпедокл // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
- 17.Івік. Фрагменти / URL: http://ni.biz.ua/11/11_14/11_144937_v-ivik.html (дата звернення: 25.11.2023).
- 18.Калокагатія // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А — Л. С. 456.
- 19.Катулл, Гай Валерій. Ліричні поезії. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3245> (дата звернення: 01.12.2023).
- 20.Кононенко Т.П. Емпедокл з Акраганта URL: https://pidru4niki.com/69657/filosofiya/empedokl_akraganta (дата звернення: 15.11.2023).
- 21.Кун М.А. Легенди та міфи Стародавньої Греції. Київ: N. Terletsky. 2013. 229 с.
- 22.Лонг. Пастуша повість про Дафніса і Хлою URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=730> (дата звернення: 28.11.2023).
- 23.Лукіан. Розмови гетер / URL: http://ni.biz.ua/4/4_5/4_59326_razgovori-geter-lukiana.html (дата звернення: 25.11.2023).
- 24.Луценко О.А. Філософія та культура статі. Гендерний аналіз. Монографія. ФОП Цьома С.П., 2019. 350 с.
- 25.Мімнерм. Вірші / Пер. Г. Кочура. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=253> (дата звернення: 28.11.2023).

26. Овідій, Публій Назон. Любовні елегії / пер. А. Содомори URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9114> (дата звернення: 28.11.2023).
27. Овідій, Публій Назон. Метаморфози. / пер. А. Содомори URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=574> (дата звернення: 28.11.2023).
28. Овідій, Публій Назон. Мистецтво кохання. / пер. А. Содомори URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9113> (дата звернення: 28.11.2023).
29. Платон. Бенкет / пер. У. Головач. Львів : Видавництво Українського католицького університету. 2018. 212 с.
30. Платон. Федр. / Платон. Діалоги. Харків : Фоліо. 2008. с. 237-304.
31. Плотин / Новий Акрополь. URL: <https://newacropolis.org.ua/articles/plotyn> (дата звернення: 28.11.2023).
32. Плутарх. Порівняльні життєписи. Лікурґ. URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_22/11_225278_plutarh-sravnitelnie-zhizneopisaniya-likurg.html (дата звернення: 30.11.2023).
33. Половинка Д. Поема для ботанів “Про природу речей” від Тіта Лукреція Кара. URL: <https://medium.com/@navpil/de-rerum-natura-ua-f51a77c41a2d> (дата звернення: 04.11.2023).
34. Сапфо. Барвношатна владарко, Афродіто... URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=540> (дата звернення: 24.11.2023).
35. Сапфо. Прагну тільки померти я... URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=543> (дата звернення: 24.11.2023).
36. Сапфо. Як буря по горах бушує... / пер. І. Франка. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Transl/1913/AlkejiSapfo/3Sapfo.html> (дата звернення: 24.11.2023).
37. Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. з лат. А. Содомори. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9115> (дата звернення: 28.11.2023).

- 38.Словник античної мітології / Упоряд. Козовик І. Я., Пономарів О. Д.
URL: <http://litopys.org.ua/slovmith/slovvm.htm> (дата звернення:
14.09.2023).
- 39.Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : КСД. 2017. 192 с.
- 40.Фуко. М. Історія сексуальності. Т. 1: Жага пізнання. Харків : ОКО. 1997.
235 с.
- 41.Ціцерон, Марк Туллій. «Катон Старший або Про старість» / перекл. з
лат., вступ. ст., В. Литвинова. Київ : Дніпро. 2018. 64 с.
- 42.Cavanagh M. Ancient Greek Pederasty: Education or Exploitation? URL:
<https://stmuscholars.org/ancient-greek-pederasty-education-or-exploitation/>
(дата звернення: 28.11.2023).
- 43.Dover K.J. Aristophanes' Speech in Plato's Symposium // The Journal of
Hellenic Studies, 1966. Vol. 86. P. 48. URL: <https://www.yumpu.com/en/document/view/6515714/dover-k-j-1966-aristophanes-speech-in-platos-symposium-isites> (дата звернення: 14.09. 2023).
- 44.Empedocles. Fragments / translated by John Burnet. URL:
https://en.wikisource.org/wiki/Fragments_of_Empedocles (дата звернення:
24.11.2023).
- 45.Evans N. Diotima and Demeter as Mystagogues in Plato's Symposium // *Hyapatia*. 2006. Vol. 21. № 2. P. 1–27. URL: https://www.academia.edu/11204179/Diotima_and_Demeter_as_Mystagogues_in_Platos_Symposium
(дата звернення: 24.11.2023).
46. Howitt-Marshall D. Sex and Marriage in Ancient Greece. URL:
<https://www.greece-is.com/sex-marriage-ancient-greece> (дата звернення:
24.11.2023).
- 47.Howitt-Marshall D. What Was it Like Being a Woman in Ancient Greece?
URL: <https://www.greece-is.com/like-woman-ancient-greece/> (дата
звернення: 24.11.2023).

48. Krznaric R. Love Like a Greek: The Six Types of Love URL:
<https://greekreporter.com/2023/02/13/six-types-love-ancient-greece/> (дата
звернення: 28.11.2023).
49. Kunstmann J. The Transformation of Eros Edinburgh; London, 1964. 74 p.
50. Larsson L., Stromberg A. Ancient Marriage in Myth and Reality. URL:
[https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-2261-9-
sample.pdf](https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-2261-9-sample.pdf) (дата звернення: 24.11.2023).
51. Lissarrgue F, The Sexual Life of Satyrs // Before Sexuality New Jersey, 1990
P 53-81. URL: [https://www.researchgate.net/publication/346807217_the
sexual_life_of_satyrs](https://www.researchgate.net/publication/346807217_the_sexual_life_of_satyrs) (дата звернення: 24.11.2023).
52. Neos Cosmos. The eight types of love according to the ancient Greeks URL:
[https://neoskosmos.com/en/2017/02/03/news/greece/the-eight-types-of-love-
according-to-the-ancient-greeks%20/](https://neoskosmos.com/en/2017/02/03/news/greece/the-eight-types-of-love-according-to-the-ancient-greeks%20/)(дата звернення: 14.09. 2023).
53. Nye A. The Subject of Love: Diotima And Her Critics // Journal of Value
Inquiry. 1990. Vol. 24. № 2. P. 135-153.
54. Polybius. The Histories URL: [https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/
Roman/Texts/Polybius/1*.html](https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/1*.html) (дата звернення: 14.09. 2023).
55. Schindler D.C. Plato and the Problem of Love: On the Nature of Eros in the
«Symposium» // Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science.
2007. Vol. 40. № 3. P. 203.
56. Scott A.G. Plural Marriage and The Spartan State. // Historia: Zeitschrift Für
Alte Geschichte, vol. 60, no. 4, 2011, pp. 413-424.
57. Vlastos G. The Individual as Object of Love in Plato's Dialogues // Vlastos
G. The Philosophy of Socrates: a Collection of Critical Essays. NY: Garden
City, 1971. P. 34.
58. Wells O. Love, Sex, & Marriage in Ancient Greece URL:
[https://www.worldhistory.org/article/1713/love-sex-marriage-in-ancient-
greece/](https://www.worldhistory.org/article/1713/love-sex-marriage-in-ancient-greece/) (дата звернення: 14.09. 2023).

Методичний додаток

**ПЛАН-КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ДРУГОГО РІВНЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 034 КУЛЬТУРОЛОГІЯ
З ПРЕДМЕТУ «ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ»**

Тема: ОСМИСЛЕННЯ ЛЮБОВІ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Мета – ознайомити студентів з уявленнями про любов, властивими давньогрецькій культурі.

Технічні засоби – ноутбук, презентація, фотографії давньогрецьких артефактів.

План:

1. Класифікація типів любові в Давньогрецькій культурі
2. Любов в міфології та релігії
3. Філософське осмислення любові
4. Кохання в житті та мистецтві

Основні поняття: ерос, людос, манія, філія, агапе, сторге, прагма, філаутія, Афродіта, Ерос, Емпедокл, Платон, неоплатонізм, Аристотель, Гомер, Сапфо, Евріпід, елліністичний роман.

Література:

1. Аристотель. Нікомахова етика. Пер. В. Ставнюк. Київ : «Аквілон-Плюс». 2002. 480 с.
2. Гесіод Теогонія (Походження богів) Переклад Івана Франка / Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка. 1977., т. 8. с. 318-320.
3. Гомер. Іліада. Переклад Бориса Тена. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=529&page=45>
4. Евріпід Іфігенія в Авліді. Переклад А. Содомори <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3015&page=2>
5. Кун М. А. Легенди та міфи Стародавньої Греції. Київ: N. Terletsky. — 2013. — 229 с.
6. Лонг Пастуша повість про Дафніса і Хлою <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=730>
7. Міфологічний словник, Білецький <http://litopys.org.ua/slovmith/slovvm05.htm>).
8. Платон Бенкет. Пер. У. Головач. Львів : Видавництво Українського католицького університету. 2021. 212 с.
9. Сапфо. Ерос. <https://www.i-franko.name/uk/Transl/1913/AlkejISapfo/3Sapfo.html>
10. Сапфо. про Афродіту <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=540>
11. Словник античної мітології / Упоряд. Козовик І. Я., Пономарів О. Д. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2006. 312с.

1. Класифікація типів любові в Давньогрецькій культурі

В культурі Давньої Греції було наявне глибоке розуміння сутності любові як одного з найголовніших принципів, який забезпечує стабільність космічного, соціального та психологічного буття людини в її єдності з природою. Види любові розділялися за інтенсивністю переживання, а також за

характером почуттів (спрямуванням виключно на задоволення закоханого, чи на турботу про коханого). Розроблена греками класифікація використовується в сучасній психології.

На найзагальнішому рівні, любов (філія або ерос) розумілася як сила, яка зв'язує між собою всі речі світу – як в космологічному сенсі, так і в сенсі забезпечення існування природного буття. На рівні суспільства вона могла розглядатися як така, що забезпечує переважання доцентрових сил над відцентровими.

Види любові розділялися як за інтенсивністю переживання, так і за характером почуттів (перш за все, за спрямуванням виключно на задоволення закоханого, чи на турботу про коханого). В цьому сенсі ерос, людус та манія є переважно егоїстично орієнтованими та при цьому відрізняються значною інтенсивністю почуттів. Сторге, філія та агапе мають більш альтруїстичний характер, а тип емоційного переживання є більш стриманим. Прагма та філаутія є переважно егоїстичними за настановою, однак в поміркованій формі забезпечують зважену, розумну поведінку людини, яка може будувати довгострокові, взаємно комфортні стосунки з партнером.

Ця класифікація широко використовується в сучасній психології, а також в популярній культурі, що свідчить про її пізнавальний потенціал, який стосується не лише дослідження нашими сучасниками давньогрецької культури, але й дозволяє констатувати глибоке розуміння давніми мислителями трансісторичних властивостей людських стосунків.

2. Любов в міфології та релігії

Основними божествами, які опікувалися всім, пов'язаним з любов'ю та коханням, були Ерос та Афродіта. При цьому цікаво, що, по-перше, стосунки цих двох божеств між собою не є однозначними (син і мати, або ж «брат і сестра»), а по-друге, кожен з них має щонайменше дві базові іпостасі.

Ерос в «Теогонії» Гесіода, яка, напевне, зберегла найдавніші уявлення про цього бога, постає космічною силою, яка виникла безпосередньо з (або щонайменше, після) Хаосу. Саме такий Ерос ближче до філософського

осмислення любові як світового принципу, як то у вченні Емпедокла. «Другий» Ерос, грайливий і легковажний хлопчик чи юнак, ближчий до образу того солодко-гіркого почуття, яке зображували автори художніх творів, зокрема, поети. слід також зазначити, що Ерос уявлявся небезпечним, здатним спричинити страждання, звести з розуму, довести до загибелі.

Образ Афродіти теж є складним. Важливим є протиставлення Афродіти Уранії – Любові Небесної та Афродіти Пандемос – Любові Земної, навіть Вульгарної.

Отже, в грецькій релігії та міфології ми знаходимо доволі тонке розрізнення «космічного» та «психологічного» рівнів кохання, які, проте, не протиставляються один одному, оскільки мають покровителями тих самих богів.

3. Філософське осмислення любові

Філософське осмислення теми любові в давній Греції можна розділити на декілька смислових напрямів.

Перший напрям, який розвивався в межах натурфілософії, і має, ймовірно, міфологічне походження, пов'язаний, перш за все, з іменем Емпедокла. Тут любов (філія) постає як споконвічна космічна сила, яка, разом з Ворожнечею, забезпечує пульсуючу динаміку світового буття, в якому переважають то сили з'єднання, то роз'єднання. Це уявлення про особливу силу «симпатії» яка притягує певні об'єкти один до одного, залишалося в культурі ще довгий час, аж до Середньовічної та Ренесансної філософської думки.

Другий напрям, представлений Платоном та неоплатоніками, концентрується на любові (ерос) як способі пізнання краси та істини та вдосконалення людської душі. Якщо в працях Платона представлені різні аспекти любові, в тому числі – психологічні та соціальні, то в неоплатонізмі акцент переноситься на релігійно-містичний аспект кохання. Платон спирається на наявну релігійну та міфологічну традицію, але при цьому

доповнює її авторськими міфами – про андрогінів та про походження Ероса від Багатства та Бідності.

Третій напрям, який розглядав любов в психологічному, і навіть фізіологічному аспекті, пов'язаний з епікурейцями та стоїками, яких поєднувало насторожене ставлення до пристрастей та прив'язаностей, які заважають людській самодостатності та незворушності.

4. Кохання в житті та мистецтві

В Давній Греції уявлення про любов та про сімейне життя великою мірою знаходилися в різних смислових полях. Причиною цього є, перш за все, принципово несиметричні гендерні стосунки. Сферою діяльності чоловіків були економіка, політика і війна, а також мистецтво, наука та філософія. Сферою діяльності жінок – майже виключно домашнє господарство та виховання дітей. Через такі різні заняття, освіти та інтереси, а також через значну відмінність у шлюбному віці, у подружжя не часто виникала можливість близького, душевного спілкування. Шлюб, здебільшого, укладався не через наявність кохання, а в якості союзу двох родин.

Сказане не виключає можливості виникнення в родині почуттів взаємоповаги та довіри, здатних породжувати такі типи любові як прагма, сторге, філія, агапе. Але схоже, що розмовляти та писати на такі теми було не прийнято, тому відповідної інформації у нас небагато.

Якщо від жінки, зокрема, в Афінах, вимагався замкнутий спосіб життя і цнотливість, то чоловіки могли мати більш насичене любовне життя.

В античному мистецтві протягом віків відбувається зміна акцентів. Спочатку переважала більш серйозна подача матеріалу, зокрема – протиставлення «правильної» сімейної вірності та відданості і «неправильних» надмірних пристрастей, до того ж, ускладнених темою зазіхання на «чуже» в епосі. Згодом, в період еллінізму та в римській культурі, відбувся зсув в бік більш грайливого (в сенсі людосу) тлумачення теми.

В ліричній поезії однією з провідних тем є діалектика кохання, яке подається як складне та динамічне почуття, яке поєднує насолоду та

страждання. Ця тема поєднання солодкості та гіркоти відсилає нас до міфологічного образу бджоли, який може поєднуватися з образом Ероса, а також індійського Ками, що свідчить про транскультурні характеристики тлумачення почуття кохання.

В образотворчому мистецтві гіперсексуальність розумілася як властивість істот, які стоять за рівнем розвитку нижче людини (тварини, кентаври, сатири), або ж як комічна властивість персонажів, які подаються у «зниженому» вигляді. Теми, пов'язані з еросом людей, розмаїті та відображають різні форми діяльності (включаючи ігри, релігійні та магичні дії, обряди тощо). Еротичні зображення, в яких беруть участь боги, ілюструють, або ж доповнюють відомі міфи. Інтерпретація, здебільшого, є гармонізованою та естетизованою.

В цілому, в Давньогрецькій культурі любов постає могутньою силою, яка існує стільки, скільки існує сам світ, і якій підвладні не лише люди, але й всі живі істоти, а також боги. При цьому занадто нестримне, неконтрольоване розумом кохання може бути згубним як для закоханого, так і для інших людей, які опиняються в сфері дії цієї сили. Тому завданням людини постає осмислення своїх почуттів та перетворення їх на джерело творчої діяльності, в тому числі в філософському та мистецькому пізнанні та вдосконаленні світу.

АНОТАЦІЯ

ВИМІРИ ЛЮБОВІ В КУЛЬТУРІ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

В магістерській роботі робиться комплексний аналіз феномену любові в давньогрецькій культурі – а саме, як вона існувала в суспільному побуті (наскільки це підлягає реконструкції за джерелами), як осмислювалася в теорії, в тому числі – філософські, та як зображувалася в художніх творах. Показано, що греки виділяли, як мінімум, вісім типів любові, (ерос, манія, людос, філія, агапе, сторге, прагма, філаутія), які доволі сильно відрізнялися

між собою, зокрема, за інтенсивністю переживань, а також за виключно гедоністичним спрямуванням, або ж наявністю альтруїстичних аспектів. Однак, для давньогрецької культури в цілому було властиве ставлення до любові, як до активності однієї людини, спрямованої на іншу, а не як до взаємного почуття; однак, наявні також виключення, зокрема, представлені позицією Платона. В соціальній практиці любов та шлюб знаходилися в різних смислових площинах, а суспільні очікування по відношенню до чоловіків та жінок були принципово відмінні. В міфології основними покровителями цього почуття були Ерос та Афродіта, причому образи обох цих божеств «роздвоювалися». Ерос поставав і як один з найстарших космічних богів, і як вічна пустотлива дитина. Афродіта Уранія була покровителькою небесного кохання, на яке здатні лише обрані, а Афродіта Пандемос – земного, всезагального. У філософії любов може розумітися в онтологічному, гносеологічному та етичному контекстах. В мистецтві кохання зображується «зсередини», в ліричних творах, які надають тонку діалектику почуттів, та «ззовні» в різних жанрах, від епосу і трагедії до сатири і комедії, де загальною темою є протиставлення контрольованого розумом «правильного» та нестримного «неправильного» кохання.

SUMMARY

THE DIMENSIONS OF LOVE IN THE CULTURE OF THE ANCIENT GREECE

In the master's work, a comprehensive analysis of the phenomenon of love in ancient Greek culture is made - namely, how it existed in social life (as far as it is subject to reconstruction according to sources), how it was understood in theory, including philosophical ones, and how it was depicted in works of art. It is shown that the Greeks allocated at least eight types of love (eros, mania, ludos, philia,

agape, storge, pragma, philautia), which differed quite strongly among themselves, in particular, in terms of the intensity of experiences, as well as in an exclusively hedonistic direction, or the presence of altruistic aspects. However, for the ancient Greek culture as a whole, it was characteristic to treat love as an activity of one person directed at another, and not as a mutual feeling. There are also exceptions, in particular, represented by Plato's position. In social practice, love and marriage were in different semantic planes, and social expectations in relation to men and women were fundamentally different. In mythology, the main patrons of this feeling were Eros and Aphrodite, and the images of both of these deities were "split". Eros appeared both as one of the oldest cosmic gods and as an eternal mischievous child. Aphrodite Urania was the patroness of heavenly love, which only the chosen ones are capable of, and Aphrodite Pandemos – of the earthly, common feeling. In philosophy, love was studied in ontological, epistemological and ethical contexts. In art, love was depicted "from the inside" in lyrical works that provide a subtle dialectic of feelings, and "from the outside" in various genres, from epic and tragedy to satire and comedy, where the common theme is the opposition of the mind-controlled "right" and the unrestrained "wrong" love.